

A Párisi Magyar Akadémia Könyvtára

Szerkeszti: Dr. Ajtay Miklós

1. SZÁM

TANULMÁNYKÖTET

AJTAY MIKLÓS, BÁNYAI KORNÉL
— *CSANÁDY GYÖRGY, FÉJA GÉZA* —
— *GÍL LÁSZLÓ, JANCSÓ ELEMÉR* —
— *KRITIKUS, MEDGYES LÁSZLÓ* —
— *TÓTH BÉLA, VARGA ZSIGA* —

írásai

Huszonnégy műmelléklettel

PARIS

A Párisi Magyar Akadémia Kiadása

1927

PÁRISI MAGYAR AKADÉMIA

Írta: Dr. AJTAY MIKLÓS

...Ültünk partjain borús és nagyszerű sorsunknak, orcáinkba csapkodott a sós egyedülvalóság s mi imádkozó nagyívű karokkal törültük végig sorsunk verítékét már-már minden mértéket túlhaladó homlokunk boltozatján. Esténként zsoltárokat küldtünk amaz ezermilliárd csillag felé, amely remete szikláink között a végtelent hirdette számunkra. Zsoltáraink a némaság különös akordjaiból alakultak s kedvelték, igen kedvelték útjukat, a magasságot.

Várakoztunk. S várakozásunk az Élet akaratából eredt, a kozmosz szempárja kedvtelve tekintett le várakozásunkra. Mi pedig tragédiával táplálkoztunk, ami fölényes segítséget nyújtott önmagunk felülmúlására s lassan tömörítette szymbolikussá idegrendszerünket. A gyümölcs magánossága volt ez, melyben az önfeláldozó nedvek növelik a magot.

Saját melódiáink ébresztették fel minden reggel a Napot s napunk abból áll, hogy az ellenséges és kegyetlen khaoszt — a külvilágot — befontuk énünkbe, megformáltuk, megismertük azzal az aktív ismerettel, amely saját testünké és formáink hordozójává teszi a nem-ént. Melódiáink minden este szélesebben terültek

szét a magánosság felett s mi minden este csendesen újra vállaltuk sorsunkat. Éreztük, hogy a tereknek valami rejtett sűrűsége kerekedik körülünk, mint a teremtések idején szokásos, s tudtuk, mindennek van értelme.

Egy estén aztán szétjártattuk tekintetünket s megpillantottuk egymást. Egy este meghallottuk az egymás némaságát, egymás zsoltárait. Idegeink felajzódtak, szemekre fényes olaj terült s rázendítette kiki a Kinga nyelvén a maga csendtől tanult titkainak dalát.

Hangok és színek, gondolatok és ritmusok, vonalak és elvont igazságok, minden, amit a szellem az idegdúcok enexgiabölcsoiben ringat, egy ébredő, nagy, méla és fiatal kórusba omlott.

Azon az estén megalakult a Párisi Magyar Akadémia.

*

**.

...A hangunk, a hangunk még halk, a hangunk mindég is az marad. A némaságok vidékén mérettük testünkre koronázási öltönyünket. Egyszerű az, fekete és igaz. A mi egyszerűségünk már minden örömök felett mosolyogva koronáztatja magát emberré.

A hangukat még alig halljátok, a hangunk pedig már benne lakik dobhártyáitokban s ha meghalljátok, nem fogjátok tudni, kívülről jön-e vagy belülről.

A mi hangunkból — csodálatoskép — mindig architektúra épül: így akarja ezt minden érzékletek építőmestere. És a mi architectúránk, akárhol épül, tinéktek épül elsősorban, kik vagytok mi testünk: magyarak.

*

Kíséreljük meg, biológiailag megértetni létezésünket, sorsunkat. Ezt a magyarázatot azért ne tekintsétek mindenkire maradék nélkül érvényesnek: van aki kinő belőle s még nagyobb általánosságokból kell számára törvényt keresni, s lehet közöttünk, aki csak külsőleg

rendeltetik alá, testével szinte. De a faj szempontjából ez a mi élettani értelmünk vázlata.

Az élet, a biológiai folyamatok Élete patakozásában bonyolult titkokat sodor. Ma tudjuk: mérgeket termel. A fák élete rövid tragédiákból, ifjú pusztulásokból állana ha nem volna mód e mérgek eltávolítására. Ez eltávolítási mód: a virágzás, a gyümölcsözés. A gyilkos veszély, amely a faj jövődő életének alapanyagává formáltatik, — a mérge, amely kiküszöbölve a növény magjává érik: ez az Élet titkos módszere. A faj intoxikálódik, a fajban a halál lakik. Ha ki nem nyílik a virág, ha meg nem terem a gyümölcs, a faj önmérgezésben megsemmisül. A kémizmus, amely itt lejátszódik, (messze vezetne részleteznünk) — bonyolult és egyszerű mint minden, ami él. Az emberi egységek, a fajták lelkei, — (s bizonyos, hogy vannak ilyenek, a nagy egység, a Humán *alatt* kollektív tudatmezők), a fajták lelkei a nedvkerengések roppant áramait hömpölygetik, a fajták teste lelke, — hol a határ e kettő között — intoxikálódik a fejlődés élettani törvényei szerint. A fajták életében a mérgeket virággá és terméssé kell nyílnia, hogy tragédia ne teremjen belőle.

A faj nagyszerű intoxikációja: a zseni. Virágzás és mérge, teher és megkönnyebbülés, egyéni áldozat és kollektív megújulás: a faj termése.

De azt is tudjuk, a fa virágzása a mérgek felhalmozódásának ritmusát követi: a fa élete ingadozik, cscillál, a virágzás *kísérletei*, mint megannyi önmagát mentő próbálkozás feltűnnek az ágakon. A fa próbálkozik, a fa virágozni akar, teremni; de a kísérletek közül, amelyek a mérge kényszere alatt kiütnek a felszínre, a próbálkozások közül csak egyetlen, elérkezett pillanatban lesz igazi virágzás. Az oscilláció, a belső egyensúlybomlás kipattan amikor a mérge kényszere ellenállhatatlanná válik.

A faj, az emberi faj is próbálkozik, kifejezését keresi, a virágzás kísérletei mint örök vajúdasok jelennek meg a szellem életében. Az igazi irodalomtörténet a virágzás e kísérleteinek, e virágzásoknak élet-tana lehet csak. Mikor a faj testében tútelik az élet, mikor az örömök, az akarások, az emóciók és a gondolat egy nagy végső hullámban követelik formájukat, — halálos mérgezés pecsétje alatt — akkor megjelenik egy generáció, amelynek funkciójául a termés rendeltetik. ... Elég szabadok vagytok - e hogy a mérget szabadságtok utján virággá irányítsátok? Elég nyugodtak vagytok-e, hogy a fenyegető lelki felesleget életet termő magvakká tömörítsétek? Elég nyugodtak vagytok-e, hogy uraivá legyetek e nedvek, — ez emóciók roppant áradatának? Elég fölényesek vagytok-e hogy, — föladván egyéni sorsotokat, — önmagátokból jövőmet alkossátok meg? Úgy, sejttem, sejtjei az ötok fának, — sejtjei a nagy fa magyar gályának — virágozzatok és teremjete: a termés örök tragikus kényszerében felszabadítom utatokat, felavatlak titeket — szólott hozzánk az Élet. S mi, elkészült sejtjei az örök útnak, jól intoxikált vérünk ritmusát figyeltük, mosolyogtunk s így szóltunk: hallga, ez a nesz a termés nesze. S munkába kezdtünk.

*

**

Egy ilyen, kissé botanikus irodalombölcseletet a . kellő bizalmatlansággal, forgasson mindenki, aki többre tartja a fogalmi rendszert az élő akaratnál, az eszközt a teremtő kiindulásnál, a fogaskerekek biztosságát az agysejt mozgalmal plazmájánál. Végső argumentumaikat jól ismerjük a jelenkor bölcseletéből s már csak egy nagy barátjuk szavait idézzük nekik feleletül „J'approuve fort la recherche des analogies”.

Próbáljuk meg végül, lélektanilag megértetni sorunkat. Oh ez a lélektan nagyonis horzsolja majd a metafizikát, mint az alkotás minden lélektana.

A magyarság az emberiség énjének egy sajátos lelkiállapota. Bizonytalan és jövővel terhes, mint minden kifejezetlen, megformálatlan lelkiállapot. E lelkiállapot, — hol van magyar aki ne érezte volna? — önmagában közölhetetlen: a magyarság az emberiség lelkének izolált tája, az emberiség *tudatalattija*. A tudatalatti lelki-állapot csak úgy szakadhat be a tudatba, csak úgy tudatosulhat, ha egyéni vibrációja valami nagy intenzitású pillanatban megérintvén a tudat középponti vidékeit, saját rezgésmódjának közlésével önmagához formálja azokat. Ha parancsoló szépségű symbolumokat teremt, ha az anyagba vetítvén, ami benne legsajátabb formatitka, hirtelen kézzelérinthetővé, füllel-hallhatóvá teszi saját felindulását. Ha közölhetetlenül egyéni életének egyetemesen suggeráló nyelvet teremt. Minden igazán nagy alkotás alapja ez: az elképzeltetetlenül egyéni amint symbolumai segítségével felbukkan az egyetemes tudatban. A nagy művészet, a nagy korszakok mindig egy fajt revelálnak.

Egy emóció, — s a magyarság igazán egy kollektív évezredes emóció, — csak műalkotásban válik közölhetővé. Mi más egy műalkotás mint egy lelkiállapot összetömrítetten; időtlenül elraktározott lehetősége az egyetlen vibráció újraéledésének minden eljövendő érzékelés számára. A műalkotás: az emóció amint reflexzé válik. Új émotív reflexeket teremteni ma az emberiség számára, ez a fajokban rejlő egyéni irracionális elem legfőbb rendeltetése. Az új titkokat kibontó symbolum egy faj préhistoriába vesző egyéni utvonálának minden állomását jelenbe sűríti, mint valami újfajta dynamit, egy áldásos nagy katasztrófa hőtüneményévé sodorja a múlt minden kalóriáját. A

symbolikus ember, akinek szavaira az ellenszegülő lelkek képei érthetetlenül hasonmásaivá domborulnak át, a sorsszerű pillanatban kipattanó teremtő mozdulat mindig valami ismeretlen testből, ismeretlen várakozások mélyéből hozza a fogalmivá, rationalissá vénült humánium boldogtalan énjének az új émotiót.

Akik benne élnek, akik benne születtek, akik részei a magyar lelkiállapotnak, azok tudják, egy organikus ismerettel tudják: az isten új reflexei a magyar testben érlelődnek. Az Isten új gesztusra készülődik: s a ki-nem mondott mondatok, a belül halmozódó melódiák, az évezred óta rétegeződő lelki ásványok, a mindörökkön felraktározott napfények és boruk mythoszi kőszénfaja, — mi, — anyagunk mélyén ime megrendülünk. Ami oly soká mint tiszta intenzitás várta a teret és időt, hogy isteni mozdulattá ébredjen: most szétvillan. Ez a ma cselekvése. Ez erőfeszítéseink értelme. De erőfeszítéseink, melyek most megformálattnak, nem a mienkek alapján véve. Nekünk már nincsenek, nem is lehetnek erőfeszítéseink.

Avagy végez-e erőfeszítést a gondolat, mikor kimondatik? Az ember, aki kimond bennünket: a faj, amely bennünk nagy útra készül. Avagy szólhatunk-e a dallam erőfeszítéséről a pacsirta torkában? Ki ismeri a tropikus madarak tollára rajzolódó színes minták erőfeszítéseit? Avagy azt, amely a pálma lombjait ritmusban tárja legyezővé? És szólhattok-e erőfeszítésről, ha a gyümölcsben bonyolult cukrok nedvei gyülekeznek, avagy ha a mag nagy tettét hajtja végre: *csírázik?*

A mi erőfeszítéseink a természet dolgaihoz hasonlók. Tetteink a faj földalatt kanyargó múltjának egy-egy jelenbe bukkanása: ahol az egyén semmi.

A magyarság formaalkotásának új nagy állomásához ért. A forma ott nyugszik mint nagy oldatban kristályok lehetősége, abban a rengő felszínű tóban, a faj lelki oldatában, amelyben egy szelíd de kötelező

vihar belső rázkódtatása új erővonalak mentén kitermi az isteni szobornak szánt sziklákat.

Jó lenne e márványtó kérlelhetetlen igazának partjain csak mosolyogni: néktek is, nekünk is. Jó lenne, ha sohase kellene így szólnunk: bocsássatok meg amiért olyan megfellebbezhetetlenül igazunk van, aminő csak az Élet igaza lehet. De elkerülhetetlen a ború. S tudjuk: meteorológiánk a viharé. Egy csendes viharé, amely észrevétlen sem végig a termőföldet s felébreszti alvó izmaitokban a mi útjaink boldog kényszerét. Egy építő orkán ez: új természeti tünemény és mindörökkön régi. S egy szép napon minden lélekvidék minden megrendülése egy kicsit e viharra való emlékezés lesz.

MAGYARSÁG ÉS MATEMATIKA

(Tanulmányrészlet)

A BOLYAIK SORSA

Írta: Dr. AJTAY MIKLÓS

Az öreg Bolyai, marosmenti pipafüstökbe burkoltan, aligha sejtette, hogy ő "organikus mozzanat". Úgy élt, mint egy százévelőtti dzsentrí aki azonban vármegyé helyett matematikába csöppent. Mint egy nagy dinamikájú alispán, aki rhétori tehetségek helyett algebrai ékesszólással született. S mivel ez az ékesszólás nem korlátoztatott magyar nyelvterületre, az öregebb Bolyai — még mint ifjú Bolyai — jól érezte, hogy különös dikcióit valami egyetemes felelősséggel úgy kell megszerkesztenie, hogy Európa auditóriumához méltóknak bizonyuljanak. Harc indult meg benne a megye egy ülésektől nemzett lélek s a nagyszerű, hideg, rigorózus egyetemesség között.

Igazában ez történt, s legyen bár ez az igazság metafizikai, szellemtörténeti vagy biológiai avagy mindez egyszerre igazában ez történt: a magyarnak geometria-teremtő szervvé kellett alakulnia.

Magyarság és háborúzás, — magyarság és politikai élet, — magyarság és művészet, — magyarság és poézis, — sőt még magyarság és filozófia is — mindezt láttuk már, mindezen átmentünk, mindezt alkalmas szerveknek bizonyultunk. De magyarság és matemati-

ka! S még hozzá ilyen időpontban, a magyarság legvár-
megyésebb évtizedeiben, a XIX.-ik század elején!
És mégis meg kellett történnie. Egy teljes, pompás,
vérben és lélekben gazdag példányon kellett a nagy
adaptatív folyamatnak végbemennie. Bolyai Farkas
szenvedélyes és szélsőséges idegzete, gyermeki és poé-
tikus kedélye, nemes, fölényes és filozofikus karaktere
mint különös etikai lavina, minden magyarságot széles
rétegekben magába gyűrve érkezett le a XIX. -szá-
zad völgyeibe. A história lejtőin végiggördülő gene-
rációk megpihentek a Farkas nagyfeszültségű egyéni-
ségében.

Ebből a testből öntő formát faragni egy új geomet-
riának, ezeket a felgyülemlett erőket az egyetemes
organizáció mozzanatává kényszeríteni, nagyszerű és
bravúros feladat volt ez az egyének feletti Élet szá-
mára. S — tegyük mindjárt hozzá, — a megoldás nem
teljesen sikerült. A megoldás nem sikerült *egy gene-
ráción* belül. Bolyai Farkas viharos harcok színtere lőn.
Egy láthatatlan kéz megragadta s roppant érőit a szá-
mok felé igazította. Az örök Pató Pál életén előmlöt-
tek e számok: — a szenvedélyek és legénykedések, a
különcségek és egyéni kedvtelések egy új értelem ne-
vében sorakoztak. A fajt matematikával fertőzte meg
az Isten. De a faj gyermeki volt és túláradó, az erők ki-
kisiklottak a végzetes marokból, az erők egéru-
takat kerestek. A zilált és háborgó ködfoltból, Bolyai
életéből, egyik tengely mentén alakult már ugyan a
matematika rendezett világa, de széles fűrtökben sza-
kadtak ki belőle az elszabadult s ellenszegülő ener-
giák — a drámák, költemények, a kis találmányok, a
rhétori főlemlékezések, Bolyai Farkas egész matemati-
kán - inneni élete, amely gátolta, ellensúlyozta az átför-
rnáltatást.

Bolyai Farkas mindörökre feleúton maradt a mate-
matika s az erdélyi kúria között, A teher túlsúlyosnak

bizonyult a repülésre. Bolyai Farkas Marosvásárhelyen maradt helyiérdekű csodának. Az ezer kötelék mely őt a múlthoz, a földhöz, az évezredek óta élt életez láncolta, amely *testének* sorsa volt, — nyögött, feszült, csikorgott és repedezett ugyan, de el nem szakadt. Konklúzióknak, öreg évei végére egy önvallomást tett: " *Én bizony barátom, életemet csak eldiskuráltam.* " (Akinek mondta, Brassai Sámuel szintén a maga nem kevésbé egyéni és magyar sorsa szerint szóratott szét kolosszus- heterogeneitássá.)

Az élet, amely a kopoltyut szükség esetén tüdővé képes alakítani, a lábakat szárnyakká, a gerinccsigolyát fejjé, — az élet időt kivan csodái végrehajtására; az állati fokon az alkalmazkodás s a formaalkotás a generációk s évezredek törvénye, nem az egyénéké. De a szellem életében meglehet — s úgylátszik meg is kell — kísérteni a csodát egy életen belül. A matematikához hirtelen alkalmazkodó törökverő vitéz, aki féllábával a már-roskadozó bolyai vár fokán áll, míg a másikkal Európa agy velejének közepébe lép egyenest, Göttingába helyezvén csizmasarkát: ez volt Bolyai Farkas ideális indulása. Praktikusan a vásárhelyi kálvinista kollégium lőn a lehetséges kompromisszum.

Ami kívülről, objektív szemmel tragikum és törött erőfeszítés volt, befelé önvigasztaló kényszerűséggé szelidült. " *Életemet eldiskuráltam* ", a múltam erősebb volt a szabadságnál. De diskurálni nem is olyan rossz; pipázni az idők rohanó partjain, ez időfeletti nyugalom. Ez a végzetes tunyaság a várakozás biztonságából táplálkozott. Bolyai Farkas élete nem igazán tragédia, csak bevezetés. A koordinált időpont még nem érkezett el végérvényesen. S Farkas érezhette, hogy veresége sem végérvényes. Nyugodtan írta: " *és most ülök partján a világfolyamatnak* ". Ez a parti zsölle. ez magyar bére volt; a lélek kényelme, a nem-sietős sors veszteglése. Ami benne tragikus volt, az a

fajból eredt, be sem fejeződött; s egy ilyen históriai részletvégzetet képviselni: az egyén számára némi műalkotásszerű könnyűséggel jár. Ez még nem a végső tragédia. Hogy egész élete egy szimbolikus folyamatnak, a magyarság és a matematika küzdelmének — s egyelőre sikertelen küzdelmének — része, ezt talán Farkasnak könnyebb volt elviselnie, mint valami közép-nagyságú házikatasztrófát.

Egy ilyen " elrendeltetés " nem egyszerre sújt föbe, nem egyszerre válik tudalcssá, ha ugyan azzá válik egyáltalában s végül is, ha meg is pillantjuk, ez maga egész életünk, műalkotás-egységében. Ha megadatik ráeszmélnünk egységes jelentésére, ez inkább katharizist, semmint kétségbeesést támaszt.

Mindent összevéve, Farkas élethangulata inkább elégiái volt, mint tragikus. Sőt eléggé filozófus volt, hogy így írhasson *Gaucsnak*: " Freilich hatte ich mehr werden können. " A kő, a sokszor megénekelt felhajított kő, nem érezhet tragikus Kzidást, megfordítani a végzetet. S akiben Göttingában megszólal a parancs " *ad patrios lares* ", az csak a legnagyobb szükségszerűséget követi: önmagát. S ha végül Bolyai Farkas eljutott a teljes megnyugváshoz élete csődjére, ez már az első lépés egy egyetlen lehető sorstörés, az *amor fati* a végzet szerelme felé.

Az egyetlen igazi keserűség, a legtovább sajnó, ez lehetett: látni *a másikat*, a kissebbet és gyengébbet, aki azonban mégis *röpül*, csak azért, mivel szárnyait néhány generációval előbb kezdték nevelni, mert amannak fajtája már alkalmazkodhatott az ilyenfajta repüléshez. Fájdalmas lehetett látni a Göttingából jött borítékokat, amelyeken ez állott szívettépő, akaratlan gúnyképen: Wolfgang v. Bolyai Professeur á l'Université de Marosvásárhely! Micsoda istenek piaca voltál te ezidőben, Göttinga mellett, öreg, gyermekes, analfabéta kollégium.

Majd elnrdtak a levelek A " princeps mathematicorum ", a nagy Gauss, a diákkori göttingai jópajtás, aki véle indult, aki megcsodálta halvány germán tekintével ezt a barátjául csöppent keleti szélvihart, s aki tisztelettel érezte a sors közellétét az idegen ifjú géniuszában, — a nagy Gauss immár nemigen válaszolt az öreg barát leveleire. Ő a beteljesülés volt s terhessé és értelmetlenné vált számára ez a kapcsolat, mely őt már csak egy ismeretlen faj sorsáról tudósíthatta. Gauss csak azt látta, hogy Bolyai nem váltotta be az ifjú reményeket, hogy bizonyos értelemben, semmi sem lett belőle. S az ő életéből tekintve, talán igaza volt.

Bolyai pedig vigasztalódott, a maga módján, filozófiával. A bölcsesség fölényes egykedvűséggel hegesztette be ezt az utolsó fájdalmat is.

Valahonnan nagyon magasról az én erőfeszítéseim sem kisebbek a tieidnél s valahonnan még magasabbról, minden erőfeszítés és minden siker nagyon-nagyon kicsinynek tűnhetik. S bölcs az, talán egyedül bölcs, aki megérti: hallgatni arany. Nem irigyellek, isteni Gauss.

Bizonyyal, ilyenféleképen foglalhatnók össze megnyugvását annak a férfinak, akinek sorsául adatott: az Isten kísérletéül használtatni fel. E sors öntudatlan mélységeibe nyúlik vissza gőgös egykedvűsége is tudományos sikertelensége felett. Nem volt olyan szerencsém, hogy úttörő lehettem volna,— jelenti ki egyszer. (Ami annyit jelent: nem beteljesedés ez a magyar matematika, csak kísérlet, amely után a folytatásnak is el kell jönnie s amelyért a felelősség nem az egyéné.) S ami az egyént illeti, ne feledjük: " Der Mann wird ohne Glück gewogen " S ez már fejedelmi optimizmusa, egyénfelettiben gyökerező magabízása a sorsbakapcsolt férfinak aki nem is gondol ilyenén lehetőségre: " Der Mann wird ueberhaupt nicht gewogen ".

Gauss pedig, a hideg, közönyös és vénülő német hiesség hallgatott. Ha megszólalt volna s ha őszintén akart volna megszólalni, talán eképen válaszolt volna:

A vagy mondhatja-e a csuka a csalogánynak: hallgatni arany?

✽

Isteni Gauss, de itt van a fiam! Őt hozzád küldöm, te tanítsd őt s hadd alkossa meg ő amit nekem nem adatott meg létrehoznom. A fiam, ez a gyermeki Euclidés.

Nem, nem, az Istenért öreg barátom, ez lehetetlen, ide nem küldheted a fiadat, én nem foglalkozhatom ilyesmivel; nehéz, terhes, kényes ügy. Kérlek, tégy le róla.

Bolyai János valóban sohasem került Göttingába. S bár sohase találkozott vele s bár tisztelte óriás művét, lelke mélyére mindörökre beköltözött a keserű, a lázadó, haragos ellenszenv a nagy Gauss iránt. De mindegy volt most már: Göttinga vagy Bécs, — az időpont érkezett; itt nem voltak többé véletlenek. Bolyai Farkas testi folytatása, a fiú immár teljesen matematikához alkalmazkodott lélek volt. S egy példátlan, szinte csodás folytonosság nevében mindent újrakezd ott, ahol az apa zátonyra jutott; mindent megért és minden számmá tisztul lelkében. Maga Bolyai Farkas ez, aki egy bonyolult, újfajta sejtosztódás ismeretlen törvényei szerint megduplázta öregedő énjét, hogy két generáció erejével oldódjék meg a végzetes feladat.

Dum Deus calculat, fit Bolyai János, — mondhatnók Leibnitz szellemében. A fiú tradíciója már matematika, természetes milieuje az atyai ház axiómákkal tapétázott öle; minden idegvégződése mohón szivja föl a számokat. *Belső* milieuje pedig: tulajdon vére — már ott hajókázza a szövetekhez ama különös hor-

mont, táplálékát a *műnek*. Bolyai Jánosban, csendben, anélkül, hogy valaki is ráeszmélt volna az atyán kívül, a magyarság áthágta a faj lezárt határvonalait. Az ébredő, tavaszi lázaiban már-már vonagló kis nemzet, nagy történelmi katasztrófájának tövében egy új szervet termelt az egyetemes élet számára.

Bolyai János matematikai burokban született, abban nevelődött. E burok falain át minden fölvert anyag emészthető állapotban szivárgott keresztül a tiszta-relációkkal táplálkozó ifjú agyesejtekig. Az embriónalis stádium teremtő biztonságának egy szellemi meghosszabbítása volt ez. Az öreg, nála szokásos szelid zsémbeléssel még imígyen panaszkodik kegyetlenül antimatematikus fájára: " Matematik gedeiht in diesem Klima noch nicht, a munkáimat kizárólag csomagoló-papírnak használom. " S ez az ellenséges külvilág végülis kemény kérget termelt amaz eleven intuíciós mag köré, amely alapjában a Jánoséval azonos volt; e kérget nem sikerült áttörnie soha, Bolyai Farkas sohasem nevelhette növendék-fákká gondolatai drága magvait.

Az ifjú János zsenialitását ezzel szemben a legkedvezőbb környezet, egy *adaptált* milieu (amelyhez nem kell alkalmazkodni, amely maga már egy előző alkalmazkodás eredménye, az organizált véletlenek, az élet céljaira elrendezett vakesetek célhoz-mért rendszere) a vásárhelyi családi otthon, e kis melegház, szándékos melege duzzasztotta héját-repesztővé. Az öreg Farkas lelke, mint valamely szellemi fiahordó táplálta életképessé saját lüktetésével a gyermeket. Jánosnak nem kellett védekező formákat termelnie, nem kellett semminő merevség alá temetnie eleven lelki-centrumát. Meghosszabbította — szellemileg — magzatkorát; ezáltal a szabadságnak, az intellektuális teremtőképességnek időfeletti fokáig érhetett. A mi-

lieu, — a véletlenek összege, — matematikailag harmonikussá rendeztetett.

Azonban minden igazi dinamika, minden robbanásszerű megmozdulás alapja valami belső disszimétria, az egyensúly végzetes megbomlása, amely gyorsan aktualizál nemzedékeken át felhalmozott lehetőségeket. Az ifjú János lelke, az egyensúlyozott külső környezet dacára, szélsőséges és asszimétrikus, robbanásokra viharokra hajló volt. E belső dispositio talán minden eljövendő antitragikus kornak is utolsó és elfőj ihatatlan tragikum-forrása leszen. Mikor a bölcs, a mindenoldalú ember, — a formákon felülálló — már régen kiküszöbölt minden, társadalmi intézményekből és konvenciókból eredő tragédiát, mikor önmaga abszolútban-pihenő személyéhez, — az Istenéhez — képest minden ethika relatív voltát fehsmeite s minden morál és érték genealógiáját megszerkeszté: egyszóval amikor már mindent, ami felette élő hatalommal állott valaha, formává, eszközzé, felismerten merevvé és relatívvá változtatott avégből hogy följeje kerekedhessék, mikor már mindent, ami nála kisebb lélek volt, testté degradált, hogy önmaga annál szabadabb lehessen, — akkor is megmarad a szellem mechanikájának könyörtelen alaptörvénye: hogy alkothassunk, saját alapanyagunkat kell áldozatul hoznunk. A dynamit kémiai sorsa jelképezi minden nagy energiaáldozat lefolyását. Aki robbanni akar: felemésztődik. S aki robbanni akar — elrendelt dolog, — szükséges, hogy nagy labilitású alapanyagból álljon, amelynek belső egyensúlyát egy szikra megbillentheti. Minden új formaalkotás (vagyis: *minden alkotás*) az egyensúly megzavarásából eredt mindenkor.

Bolyainak egyetlen egyoldalúsággá, egyetlen robbanásiránnyá vált egész Appendix-előtti élete. Egyetlen forma felé haladt, melyet az emberiség számára

kellett megteremtenie s amely világhistóriai műve lön.

A formateremtés, — említettük — külső és belső alkalmazkodás. Aktív oldaláról tekintve, mindig eszközteremtés. (Az eszköz szót itt legtágabb értelmében, az élet által felhasznált, céljai érdekében megformált anyaggal vesszük azonosnak). Bolyai János élete egy különleges eszközteremtés folyamata a humánium számára, egy aktív alkalmazkodás, — kollektív természetesen, — a *bekövetkezendő* ugyancsak kollektív szükséghez, amely nála, megelőzván az anyag konkaét tudományait, a fizikát s kémiát, már megjelent, mint tiszta geometriai *probléma*, felforgatván az intellektuális egyensúlyt s aktuálizálódásra kényszerítvén a felhalmozott erőket.

Talán igaz, hogy minden harmonikus élet alapképlete a tánc s ez az igazi ideál, amelynek mint legritmikusabb cselekvésnek symbolikus vagy közvetlen megvalósítására törekszik minden élő. A pihenés periódusaira, a formai egyensúly korszakaira, — a görögségre főképp — állhat ez. A Bolyai élete nem volt táncszerű. Helyesebben, a táncnak egy újfajta, szélesebb fogalmát tétélezi fel.

Meglehet, hogy az Isten, aki tudjuk ~~az~~ geometriával foglalkozván, nagyon is ritmikus mozgást valósít meg; s meglehet, hogy e folyamat épen saját ritmusának kiterjesztésében áll, amely e Földön, legalábbis úgylátszik, racionális, logikus. De bizonyos hogy az egész folyamat feltűnő összhangja, amely az Isten életét, első tekintetre legalábbis, inkább idillhez mint tragédiához teszi hasonlatossá, az egész folyamat összhangja nem egyéb mint az Isten törtérszeinek folytonos, kitörésszerű, tragikus sorsvonal, milliárd disszonanciából integrált s talán csak *statisztikus* harmónia.

Ha szemekkel látjuk a külvilágot, ez egységes, kontinuos folyamat, egyike a legosztatlanabb lelki

élményeknek. A látás a legharmonikusabb szervi funkciók egyike. És mégis, egyéni erőfeszítések, végzetes discontinuitások összegéből, az egyes, önálló étellel (*sorsai* — mondhatnók) felruházott élettani elemek, sejtek, neuronok és periférikus egységek, megannyi élő egyén *személyes* erőfeszítéseiből tevődik össze e legegységesebbnek tűnő tudattény.

Bolyai a fenti értelemben vett ritmuselemévé vált a világfolyamatnak, amely most a maga egészében tűnik föl táncszerűnek, túl egyéntörédekei diszharmoniaín, az őt alkotó áldozatokon. S e magyar bekapcsolódás épen akkor történt, mikor nagyonis félővé vált, nehogy egy eljövendő végzetes szakadék zárja meg a kozmikus táncmozgást. Vagyis, látni fogjuk, *preadaptatív* erők érvényesültek; Bolyai tette, mint szükséges láncszem, *előre* készült el az eljövendő hézag kitöltésére. A matematika mindig, és ilyen értelemben, preadaptáció. (E kérdésről bőven szólnunk e munka egy további fejezetében.)

A mű megalkotása után Bolyai egyéni élete (s most ez és sorsa érdekel bennünket) visszahullott mint szétömlő üszök. Ámde az élő anyag örök kényszere, hogy visszaállítván saját elbomlott alapanyagát, — e folyamat épen a tudat ténye —, újabb megvalósulások számára újabb energiákat halmozzon fel. Egy cselekvésritmus parancsa hullámoztatja az életet csúcsok s völgyek között. Bolyai táncszerűtlen élete innen nézve voltaképpen csak *együtemű* élet s ami benne ritmusrallanság, az nem más mint egy hasztalan s évtizedeken át tartó erőfeszítés: eljutni a *második ütemig*. Az igazán együtemű élet: ez a tökéletes tragédia.

Az első explózió — életünk üstdob-eseménye, — ilyenkor *kezdi s be is fejezi* a ritmust. De a fizikai halál s az életet tömörítő tett *vége* nem esnek mindig egybe, ilyenkor megindul a kísérlet a második ütem felé. És néha el is érkezik oda. A mi Arany Jánosunk élete-

tanulságos (szellemtörténeti illusztráció éhez. Bolyai János tette azonban nem érzelmi-jelentőségű volt (a poézis, a leggondolatibb is, az univerzális érzelmi egység formája) s ezért ritmus-ismétlődése szigorúbb szabályok alatt vonaglott: a kozmikus szükséglet, ha úgyszemint: cselekvés, az anyag elleni eszközgyártás törvényei alatt.

Bolyai János Appendix-utáni élete a tragédia hatodik felvonása lón. Műfaji szempontból (s az egyéni emberélet épügy mint az élet valamennyi dolga igyekszik műfajokká csoportosulni az ökonómia és ritmus összefüggései alapján) — műfaji szempontból talán egészen helytelen toldalék, melyben a levitézlett hős különccé válik, vadházasságot folytat, atyjával párbajozik, gyűlöl, megvet és irigyel mindenkit s az örültség lépcsőkoriátján siklik a sir felé.

Avagy talán a kozmikus érdekközösségbe vont magyarság, a magyarság, mint *organikus mozzanat* épen egy új főleg hatodik felvonásokból álló analitikus tragédia műfaját szuggerálja?

BALASSA BÁLINT

Írta: BÁNYAI KORNÉL

I.

Hamar ködökbe tűnő múlttal sokszor céltalan s hiába keressük önmagunkat itt a Duna-Tisza táján: sorsunk tragikus sors s legszebb álmaink sebeinkre ír.

Egy nép vergődik itt, örökös tusákban örölte erőit, máról holnapra, bizonytalanul, köd előtte, köd utána, ahogy a mese s Ady Endre mondja. Halálordítás és halálhozó csönd, idegen erők állandó áradása és aszsimilálása, talán ennyi mindössze eddigi történelmünk magva s így könnyen érthető, miért lett irodalmunkban a magyar mondanivaló speciális műfaja a líra s megtalált örök arcunk a tragikum.

Végzetes földünk néha mégis különös és csodálatos üzeneteket küld felénk, ígéket, mik mélyben ízztak századokon át s ránk törve egyszerre megoldják az érthetlent, biztató jeleket mutatnak a ködben. Földünk szavakba menekült élete újra méltóvá teszi számunkra a harcot, s újult erővel és idegekkel tovább üldözzük a csodaszarvast a magyar rengetegben.

Mindenkor a szó, a daloló szó volt egyetlen és igazi mámorunk e tájon, magyar ópium, mely úgy — ahogy mégis életté játszotta keleti álmainkat. Elhívott költőink, akik hullásukkal közös sorsunkat példázzák

a százados sírást, szavakba mentik életük szebb vágyait s versekbe bújnak a mindenholnan rájuk döbbenő halál elől.

A költészet nemcsak művészet, új gyönyörűségekre alkalom és játék s magyarul még inkább nem az. Talán ez az oka, hogy irodalmunkban hiányoznak, vagy csak gyéren találhatók olyan alkotások, melyek a művészi tökéletesség normáival mérhetők. A magyar igék sokszor egyetlen menekülés voltak, szabadság, fegyver, tett és horizon, bő zengésű igék, melyeit egy önmagát lázasan kereső s mindenáron élni akaró nép sorsát vetítik és magyarázzák.

II.

Így látva önmagunkat, irodalmunk célját és értelmét, Balassa Bálint élete és költészete is tiszta képletté válik, melynek színei még most is élő és ösztönző erők. Ember és írás, valóság és álom talán egy költőnknel sem volt olyan nyilvánvalóan vérszerinti egység, egymásnak feltétlen kiegészítése, mint épen Balassánál. Élete minden ízében tragikus és látszólag céltalanul elviharzott élet, fekete talaj, melyből bőségesen s nagy zengéssel támadtak versei. A tragédiából líra lesz, a kudarcokkal zsúfolt szomorú hullásból nagy nyújtózás a végtelen felé. Balassa sorsában sok olyan vonást találunk, melyek mélyebb jelentőséget adnak életének. A XVI. század, széthulló, ide-oda kapkodó magyarja ő, zuhanó magyar úr, kinek sorsán már utolsó és régen bevált fegyvere, a vitézség s az örökös perlekedés sem segít s számos birtokait, büszke várait vesztvén, kereskedő, község csudája lesz, hogy végül egészen az Oceánusig bujdosson bánatában. Vakmerően és féktelenül játszik a sorssal, dolgait " szép tisztességgel " szeretné elvégezni, de minden tette csőd, semmi sem sikerül s a végén minden visszájára fordul. Hadi vállalkozásai, korából is

kirívó furcsa gesztusai és kalandjai tenger bajt zúdítanak nyakába, holott különben bátor és híres vitéz, aki Egerben a magyar föld vitézlő iskolájában tanulta a kardforgatást s egy fennmaradt vers szerint: " tizenegy bajt egy nap vitt erős fegyverben, annyszor! részesült a győzelmekben ". Éjjel nappal lelki ellenségekkel viaskodva egyéb ellenségei is szaporodnak. Barátai, szülei és rokonai elhagyják, házassága szerencsétlen, életének egyetlen tiszta vágya: Losonczy Anna másodszor is cserben hagyja. Mindezen bajok és megpróbáltatások sorában annyira kétségbeesik, hogy egyik legerősebb versében istenhozzádot mondva Magyarországnak, a megmaradt kevés barátoknak s az angyalképet mutató szép szüzeknek, végső elkeseredésében a versírástól is elbúcsúzik és tűznek szánja verseit :

" Ti pedig szerzettem átkozott sok versek,
Búnál kik egyebet nékem nem nyertetek,
Tűzben mind fejenkint égjete, vesszete,
Mert haszontalanok jót nem érdemeltek. "

De ez csak múltó meghasonlás, a felszín gyorsan suhanó gyűrődése. A versírás továbbra is egyetlen életlehetősége s hogy hasonlatával éljünk, új versei mint hangyák fészükben, úgy forrnak elméjében. Balassa mindenkor tudatában van belső értékeinek s legnagyobb szegénységében is góggel és önérzettel viseli sorsát és így ír magáról: " Nemzettel, emberséggel és egyébvel ollyal, kit gonosz szerencse embertől el nem veszthet, alábbvalónak magamat egyik Dobónál sem vallom, értékkel kisebbnek nem mondom. "

Balassa élete nagy mértékben igazolja azt a történelmi folyamatot, ami akkor csak kezdődött s csak később vált nyilvánvalóvá, midőn Mohács után még inkább megfakult a mindent tartó presztízs. Az erők már kérlelhetetlenül morognak a mélyben. A magyar föld idegen császárok prédája és arénája. Nyugatról

betört a röneszánsz s ennek vallási konklúziója a protestantizmus. Állandó nyugtalanságban lobognak a lelkek, minden bizonytalan. Ez a harcos, kegyetlen, nagyfeszültségű kor sűrítve adja a múltat s lényegében továbbra is megmaradt tájainkon.

Az állandó nyugtalanság, a közeljáró halálnak sajtó érzése végzetesen magyar betegség. Irodalmunknak s minden tetteinknek örök vonása, mely előre is kétséggé teszi a sikert, életünk gyümölcsös teljességét. Testünk roppant erők ütközőpontja s hogy Kelet és Nyugat állandó súrlódásában valahogy mégis megélhessünk, formák páncéljait váltjuk. Földünk nyugtalansága, rángó kapkodása a halállal teljes XVI. században éri el tetőpontját s különösen nagy lázzal tombolt Balassában.

Balassa életét sohasem szűnő nagy nyugtalanság teszi izzóvá és folyton változóvá, számos botlásainak is jórészt ez a magyarázata. Hogy olvadó vagyonát megmenthesse, formákat bont és formákat cserél, zsarnok s nagy szenvedélyektől fűtött, hirtelen lobbanó temperamentumával állandóan összeütközésbe kerül a hatóságokkal, melyek különben is nem jó szemmel nézik. Sorozatos bukásait, életének növekvő csődjét zsongító mámorokkal takargatja, de "jó ló, hamar agár, ifjak társasága, éles szablya, jó madár, vitézek közt ülén jó borral teli pohár" és minden szerelmek csak múló s nagyon gyöngye gyógyszerek lehettek egy ilyen mélyből üzenő, nagy lobú lélek számára, aki halála előtt való betegségében is Krisztushoz menekülve versekkel bibelődik.

Így omlik mindenkitől elhagyatva és megvetve ez a nyugtalan és heroikus élet, így lesz Balassa sorsa szimbólum, tragikus magyar sors. Így jut el Balassa Bálint a méltó befejezésig, Esztergom ostromáig, melyben megsebesülve, aránylag fiatalon s erejének teljében vívja meg utolsó harcát a mindent békítő halállal.

III

Irodalmunkat Balassáig három centrális alapotívum táplálja: az Isten, a szerelem s a vitézi élet. A vallásos irodalom művelése kezdetben kizárólag a papság kezében volt, míg a vitézi élet egyes jellemző eseteit és példáit, a hadi dolgokat, a vándor énekmondók, a hegedűsök és a lantosok mentették buzdító és nagy közkedveltségnek örvendő versekbe. A szerelmi líra csak a kor népdalaiban: a virágénekekben nyilatkozhatott meg, teljesen megvetve és háttérbe szorítva. Irodalmunk epikai, regisztráló jellegű, egyetlen világ és korkép monoton ismétlése. Ebben a sivárságban elszikkad az egyéniség, nem törhetnek elő az egyéni sors sajátos érzésekből és gondolatokból fakadó hangjai. Még Balassa nagy elődje, a háborgó életű Tinódi Sebestyén is elvész a krónikákban, a külső adathalmazokban s minden igyekezetével is alig adhatott hírt önmagáról.

Ezeket a különböző arcokat, a pap, a trubadúr s a katona hármast egyesíti magában Balassa Bálint a hegedűsök méltó utóda kinek költészetében először jelentkezik a röneszansz legfontosabb árama, az egyéniség, a környezet s más reális értékek szabad érvényesülése.

Balassa Bálint a szerelmi lírát felszabadítja kötött helyzetéből s ez a tette, melyért életében sokat üdözék és rágalmazták, irodalmunk további fejlődése szempontjából talán egyike a legértékesebbeknek. Balassa igazságát hű tanítványa Rimái János meggyőző erővel védelmezi mestere verseihez írt előszavában: " Ha ki a szerelem argumentumában való énekének munkáját nem javallja sőt kárhozzatná, inkább kárhozzassa az egyéb minden nemzetségek nyelvén irt hasonló munkákat is: az deáki nyelvnek kincses tárháza is felette megüresülne, bizony meghalványodnék igen a képe is, ha az

ábrázatait ékesítő egyéb színe közül ezt a tetkintetét felette szépítő miniumját letörtenők róla. "

Balassa nagy intenzitású, tragikus életének egyetlen vigasza s feledtető mámora, a költészet volt. Mély búgású lírája állandó epedés a mondhatatlan szépségek után s megnyugvás az Isten bölcs és ellenségeit büntető hatalmában. Jellemző érzések ezek, melyeknek attitűdje rokon a korabeli irodalommal, de ahogy vonatkozásba jutnak Balassa záporos életével, eredeti zamatokkal, komor erővel és bájjal gazdagodnak.

Lírájában korának alapmotívumait a középkor s a rőneszansz jellemző vonásait együtt s legtöbbször egymásba fonódva találjuk. Az istenhez a középkor mély hitével és sóvárgásával vitézségért, jó hírért, vig szívért és bátor észért könyörög s isten katonájának vallja magát. Istenes énekeiben, gyónásszerű zoltáraiban a katonai élet képeire s az ősi, primitív istenkép emlékeire bukkanunk. A vallásos énekek sóvárgása szerelmi lírájában is megmarad, sőt fokozódik, török és antik elemekkel bővül. Vitézi., bujdosó énekei, melyek Balassa legfrisebb írásai, kiterjedt sík mezőket s ragyogó felvidéki tájakat villantva először hozzák keretül a magyar tájat s Balassa élénk, mindenre kiterjedő, nagy érdeklődését mutatják. A természet Balassánál a zoltárok jólismert világa: egység, melyben élők és élettelenek, csillagok és versek isten dicsőségét zengik s szerelmesének, kiben a természet nagy szépségei összpontosulnak, díszül és háttérül szolgálnak. Verseinek kusza zsúfoltságát, ezt a minden kezdetet jellemző káoszt, szerves egésszé olvasztja Balassa reális látása s az a mód, ahogyan mindenkor nyíltan s a szépség elkésett középkori nosztalgiájával görgeti tömör és mélyből üzenő szavait.

Balassa versei csodálatos kísérlet, hogy megtalálja önmagát, azokat a maradandó értékeket, melyek csak torzán, vagy sohasem lehettek valóság. Nyugtalan éle-

tébe béke árad s bajainak forrásai: nagy szenvedélyei és érzékenysége altató ritmussá oldódnak.

A versek őszinte tükrében Balassa valóságos arcát látjuk s teljes mélységében megértjük tragikus életét, mely azóta többször is megisméltődött irodalmunkban.

Balassa alapjában mélyen érző, egészséges és vallásos kedély, mégis hitetlenséggel vádolják. Hazáját forrón szereti s mindenkitől megvetve tengerig bújva s hazátlanul. Csélcsap kalandor hírében áll s egész élete egyetlen hiába rajongás, hasztalan szerelem. Tettei korával adekvát erőszakos és garázda vonásokat mutatnak s verseiben bátor őszinteséggel ostorozza a prédáló magyarokat, akik szörnyű nyúzást és fosztást csinálnak az országban s egyik fragmentumában a szegénység pártjára állva nyíltan kimondja: " szegénység nyúzását, egymás vérszopását mindenitek elhagyja. " Versei mindent igazolnak s hatásukat teljes megindultságig fokozza az élet, mely mögöttük lázad és vergődik hasztalan. Ez hatásának titka, így lett Balassa első lírai költőnk, kinek verseit századokon át másolták, adták kézzől-kézre s ott találták az elesett kurucok tarsolyában is.

A magyar irodalom Balassa előtt alig volt több zenét támasztó szövegnél, melyből idegen hatások teljesen száműzték a belső hangot. Balassánál a költészet már nem olesó passzió s megrendelt munka, hanem felösmert, tudatos hivatás. Kenyerének mondja a hitető sok szép szavakat s a versírást élete legfőbb gondjának tekinti. Korának kulturszínvonalán áll, járatos a latin klasszikusokban s az újlatin költészetben. Eredetiben olvassa a német, olasz, török, lengyel irodalmat, jól ismeri az egyházi irodalmat s különösen a zsoltárokat. A horvát és az oláh népköltészetet is tanulmányozza. Egyik levelében szinte dicsekedve említi, hogy: " Ím egy Dekrétum könyvet szerzek, ahhoz egy fekete tás-

kát, azt is ha lehet, nem kevesebb diligenciával olvasom által, mint Cicerót. "

S mindezt a sok új színt, ritmust, más népek gondolat és érzésvilágát egyéni színekkel és zenékkal gazdagítva, életét is jellemző röneszánszserű lázzal ő hozza közelebb s ő öltözteti először magyar nyelvbe: Európával itatja mezőink.

Balassa a magyar nyelv első komoly munkása, aki először vonja magasabb relatióba a népdal költészetet s összemarkolva irodalmi múltunkat, nagy bőségben ontja azokat az elemeket, melyek későbbi költőinknél válnak egyre tudatosabb és művészetileg is tökéletesebb egésszé. Ő mutat rá először a magyarság kereszténységet védő történelmi szerepére. Lírája túlnő az egyéni kedvtelés és életszépítés határain s végső kicsengésében a magyar föld első és tudatos jelentkezése S azzal, hogy tisztában van nyelvünk művelésének életet tartó fontosságával s hogy a versírást küldetésszerű s értékeket mentő hivatásnak tekinti, belőle indul az igazi mélyből fakadó magyar irodalom.

ERDÉLY

Írta: CSANÁDY GYÖRGY

I.

Ki állott már a születés misztériumának ágyafejénél? Ki látta: miképpen támad, miképpen vonaglik, s vetődik életbe a születő csirke, tiszavirág, pillangó, embergyermekek? Ki volt tanúja miképpen születik a dal?

Hegynek-fel, keskeny erdei utón halad a szekér. A két ökör csak támasztgatja egymást fel-azon csendesen, a gazda legény fia ott hasal szemérehúzott kalap alatt a szekérderékban, s az erdő végtelen élete énekel. A nyári roppant kék fényesség zuhog zuhog, mint menyasszonyi patyolat az osztovátán, a fákon rajzanak harmatsillantó levelek, a fűben zöld pénz rázogat sokezer tücsök, tágul egyre a látóhatár amint a szekér a hegyen emelkedik, az idő úgy folyik, mint lenn a lapály kanyargó vize: mindez a morgás, áradás, ének, az erdő, a világ végtelenségének éneke.

És mindezen artikulálatlan, rengeteg ritmus halmaznak egyszerre csak egyéni, karakterisztikus hangot ad valahol egy bujdosó kakuk. S rá visszamozdul az emberszívben valami, valami társkereső és kiömleni, fogantatni vágyó moccanás: mozdul a legény a szekér derekában és tagit a karja egyet a mindenségen, a sze-

relmese jut — hát mi jutna más — az eszébe, egy gondolatfoszlány fonallá sirül, körültekeredik az orsón, s kering kering a szál: így születik a dal.

Ó ha egy praktikus nyugati ökonomus azt kérdezné most: hát ugyan mire jó a dal? A dal, az ember prehistorikus, ős anyanyelve, az emberi nyelv első artikulációja, az első szó az Istenhez, az első vallo-más, az első művészet, az utolsó menedék mikor valamit már nem bírunk tovább, az öröm és bánat csatornája, az egyetlen közös nyelv az emberek között a bábeli zűrben, az ember örök játéka, mely ha elvész meghal az emberben a gyermek!

Mindezt nem tudja ama nyugati ökonomus. Nem tudja — honnan is tudná — nem hiszi, hogy dal nélkül minden kultúra és minden technika csak út a temetőhöz, hogy minden kultúra és technika csak addig nem hiúság, amíg az ember egyetlen célját szolgálja: az életet, az élet megélését. Hogy az élet pedig nem az 56 Hp-es Rolls Royce — nem az a pénz és nem az a selyem — hanem egyedül csak az az ökrösszekér.

Az az ökrösszekér pedig egy népet jelent. Jelenti Pató Pál furcsa, világból kiesett, tűzbebámuló, cifrafaragó, nótacsináló, úrságos, gyermek, nomád, székely népét. Az a lassan haladó szekér az erdélyi lélek s az e látványon olyannyira megütköző nyugati ha tán nem is az egész világ, de az egész Európa.

Az a hegynek haladó szekér a székely lélek. Az az időnkívüliség, amelyben minden perc és minden nap csak a végtelenségnek része, melyet nem sürget pénz, szenvedély, halál, amely nyilvánvalóan bizonyítja, hogy ez az élet csak egy másiknak folytatása és egy harmadiknak előzménye, melyben óra és perc, méter és kilométer között semmi különbség nincsen. Az az időnkívüliség, amit felszínlátók semmittevésnek, halogatásnak, lassúságnak, nehézkességnek, aprólékos-ságnak és alaposságnak Ítélnék, ami pedig egészen

más. mint az olasz renyhesség, vagy orosz elmélázás.

Ez a " dolce farniente " nem semmittevés, ez a dal melegágya. Úgy néz ki, mintha sok pazarlás lenne, amíg esik benne egy egy születés, mintha "rossz üzlet" lenne, amelyben a befektetett tőke nem hozza meg arányos kamatát. Pedig nézzünk körül: a fogantatástól kezdve végig minden alkotáson ez a természeti elv érvényesül: sok pazarlás, míg egy egy születés. És nézzünk körül: a természet élete csupa időtelenség " Minden mi él az egyformán soká él Százados tölgy és egynapos rovar Támad, örül, szeret és elbukik, Midőn pályáját, s céljait betölté. "

Csak a nyugati úr sáppadt el, mikor az ökörszekérre pillantva az fordult meg a fejében: mennyi veszteséget jelent időben, produkcióban, energiában: — emberül szólva — pénzben kifejezve ez a módja az utazásnak. Csak ő sáppadt el, mert a pénz, mint értékmérő, ez őt jelenti, merthogy ő azzal az idővel, amit nem lehet pénzre váltani, nem tudná mihez kezdeni, mert neki a színek: vakság, s az életnek önmagukért való drága intermezzói: unalom.

A romló világban ma ő az embertípus, mely a legfőbb pénzen kívül legfeljebb még csak egyet ismer: kötelesség. De az alkotás láza, a szépség csudálásában való megsemmisülés, igaz látása a világ dolgainak, igaz mosolygása a világ kedvességeinek, a friss kenyér jóíze, az óbor zamataja, az élő anyaggal való szolidaritás, a természettel együttvirágzás és együtt lombhullatás—mindennek szellője se lebbentette soha az ő sertére nyírott üstökéi.

Az a dökögő lajtorjásszekér, Erdély egy örökké külön világ volt, ebben a világban. Egy forduló volt a két világfolyam Kelet és Nyugat összeágazásán, zivatarkok, s nehéz telek kivájta kis öböl, amelyben fennakadva rengett, kerengett belehullt falevél, pozdorja, könnyeső, vérhab, mosolyszivárvány. Öböl.

amelyet a havasok megközelíthetetlen és áthághatatlan falakkal zártak körül. Mindegyes Erdély az a kis Torockó falu volt, amelynek sajátmagán kívül soha sem volt szüksége semmire, senkire, amelyből nem vágyott el senki, soha, sehová. Mely idegen nációval nem elegetett, mely minden kenyerét, minden kultúráját és minden fényűzését abból a földből vette, amelyen élt.

Európa kellős közepében így élni: ez volt az isteni tréfa, a nagyszerű anakronizmus.

S a népe mégis " a kultúra " - ban soha el nem maradt, mégis ennek a népnek evolúciója tiszta és tökéletes volt, mégis kitermelt magából annyi zsenit, amennyit elhelyezni sem tudott a világgpiacán, amelynek késlekedő és ritka mozdulataiban mégis annyi volt az effektus, a könnyed elegancia, a szuverén tett, hogy akármi versenyben indult légyen későn, ő volt, aki győzött.

A világ minden újsága számára kaput nyitott, s az öregapja minden hagyományát hiánytalanul adta át az unokáinak.

A világ folyton épülő egyre több emeletes városában Erdély minden időközön át falu maradt. Milyen fejlett ipar — milyen kevés gyár, mennyi iskola — milyen kevés filiszter, mekkora gazdagság — milyen kevés hivalkodás, mennyi úr — milyen széles demokrácia, — mennyi zsenialitás — milyen kevés reklám jellemezte ezt a földet. Város a havas alatt, templom az erdő mellett, zsellér a gróf udvarán, gyermek a vénnek bajusza alatt: a világ szertekülömböző dolgai milyen sajátosságos, mégis természetes harmóniában rendeződtek itt egymáshoz.

Minden székely paraszt volt és fejedelem. S a nagy befogadó, szintetizáló, szublimáló és termő készség minő rendkívüli, nyers, szűz, egyszerű self made maneket, s jaj — sokszor szárnyaszegett karriereket lökött az emberóceánba.

A székely képletnek ez az egyik döntő fontosságú jegye, amit meg kell látni: valaki hiába lett nadrágos ember, művész, püspök, miniszterelnök, fejedelem: alapjában és lényegében paraszt, Erdély parasztja maradt, kérges-tenyerű, földközeli megváltozhatatlan gyök.

És így folyt bele az erő, egészség, frissesség, fiatal-ság, naivság, hősiesség a tudomány, művészet, kormányzat dolgaiba, melyekben annyira megszoktuk a megfáradott generációk, megrokkant beérkezettek tanult, körülírott, óvatos akadémikus kéznyomait látni.

Míg köröskörül kifutotta magát, megkeshedett és megcsömörlött a világ, addig Erdély nem sietett élni. Ő gazdag volt, mert szegény tudott maradni, mert őt nem hajszolta a pénz, ő ifjú maradt, mert falu maradt, ő jól aludt, jól emésztett és jóízűen örült, neki nem kellett kokain és kaviár. És ez a második döntőfontosságú momentum az erdélyi lélek determinánsában: Erdély másképpen értékelte a világ dolgait mint más, neki más serpenyő szolgált értékmérőül, mint másnak. Benne más látás, más élmény volt a világ, a dolgok benne másképp, máshová rendeződtek el mint másnál. És ez a különbség, mondhatnám, a dimenzió kérdésig tárgult: Mintahogy a hal csupán két dimenziót érzékel, úgy volt neki még egy külön szerve, melyen keresztül minden percben együtt volt, együtt hált, együtt lélegzett a természettel. Benne élt a környező dolgok életében és azok őbenne éltek. Szeme mögötti szemével látta, bőrén keresztül megérezte, közérzetén át fotográfiaza: így ismerte a madarak nyelvét, a füvek erejét, a hegyek szövetét, a csillagok forgását, szelek járását, a természet életének millió bölcsességét. Nomád volt, ezer esztendőn túl száján a kultúra tejfelével, lába alatt a paloták szőnyegével nomád tudott maradni, mint egy nép sem Európában. Nem, nem volt barbár, természetimádó volt a székely, íggy volt

neki külön Istene, külön vallása, külön törvénye, külön erkölce, külön életnézete: külön értékmé-
terje. S ennek, az ő külön világának ütközött neki a
PéNZ nehézkedésének törvénye alatt keringő, mérhetet-
lenül nagyobb, komisz, való világ.

Pedig az ő világa volt az igazi, az emberre szabott.
Csak az a serpenyő mutatta a dolgok igaz értékét.
Nem a pénz, nem a rohanás, nem a kultúra, nem a
technika az igazi mérték, hanem a mindent saját valu-
tájában, abszolút mérő meztelen élet.

Soha még nép tudottabb göggel, méltóbb méltó-
sággal a pénzt meg nem vetette, mai bálványokon
hétköznapiabb csizmával nem taposott, mint ő. S az ő
méterje volt az igazi, mely belső értéket mért, nomád
mértékre mért, amely mérték egyformán abszolút érvé-
nyű volt a havasokon és a palotán, mennyen és föl-
dön, ma s ezer évvel ezelőtt.

Itt, ebben a momentumban, a kétféle értékelésben
ütközött meg a pénz — és élvezet-szolgáló antimateriá-
lizmus (mert csak nem nevezhetem materializmusnak az
anyagiasságában az anyagot minden pillanatban des-
truáló szellemet) a pénzen és élvezken úr turáni mate-
rializmussal.

Ezt az ideális materialismust bővérű ifjúságot, szép-
séget, nyers zsenialitást vetítette ki az egész világra,
ezt adta Erdély embereiben eszméiben, akik és ame-
lyek a világ minden népének lélegzetét, szemeit és
zsebeit tágították. Ez az összeütközés hajította vissza a
nagyvilágból a szűk kis kúriákra megcsömörölve, meg-
hasonlotta azokat a prófétákat, akik nagy adomá-
nyokkal, nagy szépségekkel, nagy akarással terhelten,
nagy feladatokra elhivatva, de más mértékre, más lég-
körre, más látóhatárra szabva mégsem tudtak paraszt-
nak maradni otthon.

S a székely sohase tudta: mért volt annyi vitézi
torna Don Kihótéja, mért volt túltengő erőinek annyi

nyeregből megfoghatatlan kivettetése. Így csuklott aztán ölbe a keze, így vitték aztán el feje felől a háztetőt a szelek, így vesztegetett, így perelt el, így hanyagolt el azután lassanként minden örökséget. — Hiszen maroknyi volt, gyermek volt és a mellén feküdt az egész világ.

Erdélyben egy lassan pergő, széles, mély látású, egy valósabb, belsőbb értékelésű világszemlélet, egy tökéletesebb vallás lakik amelyet jaj még hányszor, s mennyire mindég inkább kellene szembe-feszíteni a rohanó, embert elsodró időnek.

Mert minél magasabb kultúra, annál nagyobb szükség van dalra, mennél több a gyár, annál több erdőre lenne szükség.

Spengler megrokkant Európájában Erdély az utolsó emlékezése az ember ifjúságának, Erdély a gyermeki bizodalom, a hinni tudás, bátorság, kacagás, tetterő, jóakarát, minden, ami az emberiség arcáról mir rég lekopott.

Erdély Európa orgonájának vox humanája.

MAGYAR HELLÁSZ

(Részlet egy nagyobb tanulmányból, mely a magyar forma fejlődéséi adja..

Írta: FÉJA GÉZA

Csak a legfelsőbb s a határ utolsó szép mezőit járó kuitura humánuma olyan teljes, mint a mese humánuma. A szépség teljességébe ért nép és a kháosz gazdag élete, melyből majd kiiramlik valami. A mese és a tragédia volt a két határkö, közöttük zúdult a népvándorlás, állított tornyokat és öröklétbe álmódott testeket az ország és nyújtóztak a nap felé teli testekkel a mezők.

És szinte sok százados magyar panasz, hogy köd-bevesző a múltunk, hogy lélek nélkül merednek ránk a középkor századai. Életünk tegnap kezdődik, a többi köd-köd. A XVIII. századvég és a XIX. századelő generációja kapott a hagyománynak kombinált dolgokon, Vörösmarty megírta a Zalán futását, mely a magyar hőskor időtlen képének készült és pompás idill lett belőle... és tovább?

Csak néhány éve született meg a középkori magyar zuhanó, ködös, világosságot áhító dadogása (Móricz Zsigmond: És akkor meghalt a mese).

Nálunk valahogyan a középkor után kezdődik az igazi honalapítás, a magyar Psyche akkor bontja először szárnyát; az első fényességet a ködben a

lázadó rakéták, a Koppányok után. Balassa, Zrínyi, Pázmány, Bethlen Gábor, Apáczta Cseri az első hőrszok, a világosság gócai, a harcok értelmei. Tehát szellemileg és többnyire a reális élet terén is, akkor bontakozott ki a mi késett hőskorunk, mikor a nyugati népek az ő hőskoruk szellemét már egy magasabb kultúrába olvaszthatták mint ősi okokat. Nálunk csak ekkor ragyog fel az ország igazibb álma s a magukra eszmélt lelkek megőrzött ősi mezőiken egy furcsa, új hőskorban, áldott-izzó forrásban, a kezdet fehér köde, százados, öreg harcok és új pirosabb hajrák színében néznek felénk, hőskor népe pedig, a történelmi múlt oszlopa: a nemesség. Lelke a mese. Mellette pedig már erős karú jobbágyok és acélarculatú hajdúk tülekednek valóságosabb körvonalakkal, mint a világra jött nép első harcosai, egy megvíandó harc előőrsei.

Jókai a magyar nemesség meselelkének teljes és tökéletes kifejezője. Az ő műveiben nem egy korszak, nem egy század, hanem egy hosszú történelmi múlt jellegzetes arcait találjuk. Különösen alkotja a mese és az álom a magyar nemesség életének okait. Nem volt egy korszakunk sem, amely harmóniát, naposabb életet, nyugodtan teremtő sorsot biztosított volna. A megvalósulásra, országra és hatalomra váró erők, a nemesség villogóbb céljai és haragjai a mindig ellenséges történelmi folyamatok közepette a mesébe, az álomba menekültek, ott valósultak meg. A magyar nemesség elmaradt az élet igazibb és igazabb sodrától s ha felületesen nézzük, azt mondjuk, hogy ellentmondott annak, elmaradt kényelemből, maradiságból. Pedig múltja, történelmi élete kényszerítette erre.

Ez az álmadozó szellem, ez a valóságból mesébe futás lombozott fel Jókaiában, akkor, az idő tájt, m'kor Balzacban már életre kelt a kontinentális lélek, a francia kultúra egyik legtökéletesebb formája, a ma új hatalommámorának arcával.

Jókai az ősi eposzok, naiv hőskorok hitével, jóságával és optimizmusával jött. A saját gazdag kháosza és fogyhatatlan, túlságos erői útján végtelennek gondolja az emberi erőt, meleg színekkel, szelíd átlényegülésekkel és nagy szívárványokkal teli az égboltja. Végtelenül hisz az emberi akarat diadalában, megállítja, megbékíti a sorsot az ember, mégis az emberé a végső nagy győzelem.

Volt Jókainak egy páratlanul gazdag természetélménye. A " Fekete gyémántokban " találjuk meg ezt az élményt a legtökéletesebben, ahol a föld óriás méretű korszakait és korszakok életformáit görgeti felénk. E természetélmény tartós, vegetatív élete okozza, hogy új élet vágyát hordozza magában minden élet. E nagy természetélmény színvonalán állanak szimpatikus regényalakjai. A " Fekete gyémántok " elején világképek sorakoznak, utána a korabeli társadalom életébe vezet s ebből a rothadt társadalomból kiemelkedik néhány ember, kik a humánus szédítő magasságát és erejét hozzák, akiknek élete benső hőstettek sorozata. És ez a nagy mesemondó észrevette a modern élet egyik szétvető okát is, a sokarcú embert, akit szétvet a saját lelkének töredezettsége. (A tengerszemű hölgy.)

E világ mellett minden olyan " reménytelenül volt magyar ". Arany, kinek nagysága, magyarsága, szétfoslott álma, a gyöngye fundámentomra visszahulló szépen faragott oszlopai, ősi ének foszlányai külön tanulmányt kívannak, mint megszelídült hajdu-ivadék írta, faragta a konstruált magyar lovagot, a félhajdú Toldit. Ilyenkor mindig egy könyv jut az eszembe, a " Mese a zöld fűvön " (Móricz Zsigmond), ahol dühökben, vérben és valóságokban tombol a hajdú, már forr a nép bora, s a hajdú harcon és dúláson át hordozza áldozatos asszonyát, amint hazafelé vitte Bánk bán is az elhamvadt formát. És világosodik, derül a

magyarság késő, mesés hőskora után egy valóságosabb harcra, a halál vidám viselésével egy forma felé, mely több a mesénél és több a tragédiánál.

* *

"...a friss hantok alól
Csontjaim tréfásan visszaköszönnek."

Ady.

Századok romjai és perzselt mezői között virágosán és gyümölcsösen áll Csokonai Vitéz Mihály kertje. Csokonainál kert volt a forma, a régiség televény vadona, újabb idők, a tisztuló emberiség illatos, lágyabb virágaival, mesteri oltások gyümölcsei s ősi nem múló fák... mindig csordulásig duzzasztják a kedvet, áldott, áldott örök életkert, a halál csak táplálja. Szabályos, puha növekedés, légysággáérés, távolba szépített tünemény-valóság volt az asszonya. A tünemény pedig átízíki időn és halálon, átölel s a pszichét az örök virágzás mezőin lakatja.

Az ünnep pedig Csokonai napjaiban már a tor volt, tüneményes halotti tor: a vigasság gyepedző sírja, virágajkú kupák, a kedv ifjai és leányai.

Ez a virágosság Ady Endrében burkolózott, minden nedve a gyökerekbe tért s a humusz életévé kívánczolt vissza. A falu által s a falu bévülviselésével lett igazabb Ady halottas torja. Mert e torban már nép sokasodik a halott vidám sorsa által, az értelmet nyert humusz, az áldozó *nép* összeolvad *egy új* emberi vigasságban: "visszamosolyogni a halálból".

A vidám halál járt a mi népünk sorsaiban, ő volt az igazi hatalom országvízióink kezében. Ezeréves metafizikánk ez az országvízió. Mese is volt ő, egyetlen, álom, erős nomádok öröksége, hatalommámora s bírta legszebb szerelmünket is. Magyarország jóformán nem is volt Erdély megindult, hogy Magyaror-

szag legyen s meg is maradt örök őshazánknak, örök Erdélynek. Históriank oka és minden sors végzete: országvíziónk, az istenség magva volt századokon át. Jókai is látta már ezt a víziót, Erdélyben vélte ő is nyomdokait s ugyanott kereste az asszonyokat, akikben áttisztul sorsunk és megszületik arcunk. Növekvő országvíziónk csak a halálon át érhetett legfelsőbb formájába. Akik mélyebb magyarságból jönnek s gyökereikből hiszik és akarják Magyarországot, mindig meg is vetették a mutatványos fátumokat, a torz országot, a túrt időt s nyilván látták a halál istenülő arcát.

De a legnagyobb szerelem virágát is viselte ez a vízió, szinte feminin álmoként borult testünkre s az ő stációja volt Boldogasszony-kultuszunk is.

A Magyar Sión a vízió új tavasza. Ady " Margitájában ", a Magyar Sión kis eposzában nem lehetett ez a vízió tíz vagy húsz törvény, nem lehetett nyugati koncentráció, vagy keleti bűbajos álmok. A magyar életritmus természeténél fogva kívánta a khaoszt, a " nomádság szabad életét ", csak növekedtek nagylombu temetőink s mindig vártak az élükre valakit az örök kurucok. Bonthatatlan sors volt ez a khaosz, ez a pogány Sión a halálon túli formáig, az új nép álmaig, az istenörömig.

Ady magában viselte ó és új testamentumunkat, az ő kurucsága a magyar ótestamentom népe. " Margitájában " pedig harcolnak a garázda istenek, Beatriceként hív Magyarország víziója, nép akar szülni magából új népet s:

" Germánnál, szlávnál ősbibb álmokat

S a latinoknál furcsább furcsaságot. "

A magyarság vértezett testtel áll, " külön alkuja van a halállal ". A halálon át pedig tovább nyílt a magyar forma: végzetes törvényesség ez, minden eddigi formákon túl való, mert tragédiát, idült, életet

és halált átírt s egyetlen körbe serkent az istenöröm.
(L. Ady : Az ősz dicsérete.)

A késő Adyban feltámadnak legősibb vízióink: az élet kertje, melynek izét őrzi Balassa mámore s oltványait melengette ama lázas Csokonai és az isten lovasa, kinek sorsa átszáguldja a teljes mithoszt. Itt álljunk meg, mert messzetekintetű ennek a lovasnak az arca. Az örök Hellász Magyarországon keresi mezőit.

A MAGYAR ASSZONYÍRÓ

KAFFKA MARGIT
ÉS A SORSFORDULÓ MAGYARORSZÁG

Írta: FÉJA CÉZA

Versek nyújták az első képet Kaffka Margit érzékenységéről. " Történetek " a gyűjtőcíme első verseinek, melyek színek után kutatnak s az öt vers öt apró megállapodás az erő apróbb ágainak próbálkozása, megtalált kincsek pillanatnyi örömuralma. A ballada felé is vonzódott, általában primitívizű formákkal próbálkozott. Az ő lírája Adyé mellett a legforradalmibb, csakhogy nem ösztönös ez a forradalom, hanem kutatás, keresés, műfaji megújulás vágya. A különös idegállapot, a közöstől eltérő élmény játékának kerjesett, áhítatos csodálata ad később kedves naivitást verseinek. Az asszony, ki önmagában sohasem erő és cselekvés s tette mindig egy másik nagyobb erő suggestiója. Így megy Kaffka Margit nagy idegizgalmon át a megismerések felé s valami, kiábrándító fanyar érzés az, ami mindig áttöri a ködöt, megállítja a lehetetlen felé terjeszkedő víziót. A teljesedő halál az érzés egyik akkordja á az asszonyi változatlanság, hogy minden mozdulata,, előreindulása: idegen erők messzébe-vonzása s a család ugyanegy asszonya az örök, diadalmas visszatérés.

Lelki vázlatok ezek a versek, utak és kalauzok az

alkotó művészhez. Tökéletesebb forma már a « Primavera », időn-túltekintés ez, a négy strófa külön-külön is teljes vízió, egyetlen tő négy ujarca virága. Újabb versei egyre forróbban hozzák különös életritmusát. Lassú, küzködő érlelődés zamatja ez a ritmus. Folytonos vergődés be-nem teltség, mert az asszony ősi beteltségeit nem pótolja semmi. Itt -ott aztán feltűnnek a megtalált harmonikus képek, rebegek. Versein mindinkább átüt a novella kompozíciója jellegzetes lírai borújával: hogy monotonná fullad lassan minden, hogy jók a lázak és mámorok, de mégis csonka az élet. Ez az érzés kifejezett kompozíció is lett nála.

A kivirágzott asszonyi idegélet a gazdagodó líra húrja s ez formai felszabadulást is jelent, önállóbb, bátrabb lesz a ritmusa. Sok vonás van benne a becéző, gyermekével játszó, szelíd kezekkel' erős jövő életet formáló asszonyból, csöndes derűs hatalomterjeszkedés is ez. A másik alaphang a lágy odaengedés az asszony ősi urának: a kéjnek. Az ösztön és a tudat folytonos kedves vegyülete színezi ilyenkor a ritmust. A gyermekkorában átélt kolostori élet is örök nyom a kedélyén.

Ady, Móricz, Szabó Dezső, Juhász, Kaffka és Kosztolányi költészetét egyaránt jellemzi a magyar vidék nagy élménye, az elélt és elítélt dolgok folytonosan bántó milieuje, ennek hatása ez a kinőtt, nagyvágyú generáció. Ez nagy nyugtalanságuk forrása, ezek az emlékek űzték őket a teremtés nehéz útján. Mert egyszerre lehullottak a félvetisztelt leplek, felocsúdók, ébredők s a legmélyebb gyökerekig visszaébredők születtek. Juhász Gyula szomorúságát táplálta a magyar vidék, s ő kivirágzott ebben a szomorúságban. Móricznál egy-egy stáció a magyar kisváros. Adynál egy-két kép, néhány forró emlék, vagy emlékező feljajdulás. Kaffkában bontakozik ki

legteljesebben a 30-40 év előtti magyar vidék, mely akkor már lassú, vagy zúdulóbb haldoklás volt. Ebből a nagy gyermekkori nyomottságból fakad e generáció az Ady generáció elnevezést gyűjtő-névnek használok, azokat a nagy értékeket értem alatta, akik 1900.—tői bontakoznak ki: Ady, Móricz, Szabó Dezső, juhász, Kaffka egyik legmélyebb gyökere. S midőn fiatalon Nyugatra mentek, még a gyógyulást keresték, a megsebzett orgánum vágyakozott messze, csodatevő helyekre. Valamennyien fiatalon kezdenek írni s legtöbbszörüknél a megsebzett gyermekség az első, nagy mondanivaló s a folytonosan visszaszálló fájdalom. Néhány szerencsésebb helyen kívül iszonyú lett akkor a magyar kisváros. Volt egy kielégülő, megnyugvó réteg: az idegenek és közepesek örök csordája, egy haldokló, melyet elfoglalt a maga nagy élet-halál-harca s a harmadik, mely meghasonlott, új életarcra vágyott, szintén élet-halál-harca készült, de szabadon, a magyarság igazi értelme szerint. Ez a nagyálmú generáció szenvedte végig a magyar vidék minden bomlottságát, innen nagy szármalmas s egyre fejlődő szociális perspektívája. Kaffkában és Kosztolányiban is a lázas, nyugtalan fantázia az érdekes, a pillanatnyi izgalom. S ami pl. Mikszáthban még bontatlan érzelmesség, náluk egyszerre bontakozó jelenség lesz, a hatás egyszerre különös érzékenységre talál.

Ezek után természetes, hogy lelki törvényszerűségeket alkotni a fiatal Kaffka nagy vágya, hisz az akkori magyarságot az egész élet, az egész psziché abszolút bomlottsága jellemezte. Innen a fiatal Kaffka nagy tanácstalansága s kegyetlen számottevése önmagával. Tudatossá válik e generáció értelme a fajban, feltűnik a megismerések új s igazi sorozata, tehát természetes nyíltsággal mérlegelték az akkor uralkodó ideákat. Irodalmuk zsúfolta, a magyarság sok-

sok arca benne tolong. Az egyoldalú, hazug frázisok, a folyton jobban rothadó típusok meghalnak. Ez az irodalom értékek halmaza, a magyarság abszolút spontánsággal felmutatja benne a kincseit, a megmaradt, erőit.

A « Mária évei » lírájának a kiszélesedése, az érettebb líra tökéletesebb formát teremt magának. Nem is regény ez, kompozíciója alig van. Szeszély, vergődés, folytonos analízis, mindig önmaga, oszthatatlan teher ez a szubjektivitás. Az én és a közösség ellentéte, folyton a fantáziába bújó élet s nagy félelem a közvetlen élménytől. Nincs bevezetés, előkészület hozzá, a sápadtság után szinte kozmikus erővel jön a visszafolytott én hirtelen sudara, az egyéni okok nagy zuhatagja. Néha az én teljesen képletté vegyül s nem is létezik másért mint egy különös bódítást, pillanatnyi nyugtatást adó műélményért, eleve bizalmatlan minden realitás iránt. A « Mária évei » jóformán csak az idegélet finom, bonyolult, folyton remegő hálózata a gyermekasszony naivitásával. S mindig feltűnik egy meghatódott gesztus: melanchólikus vágy, visszafordulás az új helyzetből a régi felé. Prózájában is ritmust keres: egy közös-méretű élmény távlatába vetít mindent. Ez a regény még csupa kényszerű meditáció, jeleneteiben is túlsók az elgondoltság. A töprenkedés az egyik alaphangja, belső formálódás is ez bizakodó és kételkedő izzás, az asszony-ösztön vergődése a pozitív, teremtő forma felé, szenved és bíbelődik a szokatlan, izgalmat keltő dolgokkal. De itt van már a test minden mozdulatának élete, tisztult, mert nagy-szerű termés és megújulás felé törő kéj só várság, a tónusok színes életének nagy-nagy szeretete, az asszony szexualitásának mindig puha fészkei, gazdag milieut teremtő vágya. Virágok ezek a könyv tehetetlen pesszimizmusán, mely a főlő és reménytelen erők foly-

tonos hamuvá-égése. Három szerelmi jelenet van a " *Mária évei* " végefelé egymásmelleit, három teljesületlenség, kis mozdulatok a nagy eseményen, Mária szerelmének teljesületlenségén. Érdekes kis csúcsok a regényben, mely különben teljesen egyvonalu.: egy sors ziláltsága, hiába vergődés a passzivitásból s már a boldog visszanyugodás is lehetetlen.

Kaffka generációjában sok dolog méltán elhamvadt, azért is gyűlölték annyira ezt a generációt, mert megmutatta a hiába harcokat s a hitek és hamis remények elmúlásáról mondott keserű halotti beszédet, kicsinynek érezte a dobolt és hirdetett Magyarországot saját víziójának, a legszebb Magyarországnak a színe előtt, tehát reálisan érzett.

A " *Mária évei* " éppen olyan különálló, sajátos alkotás, mint a lírája. Feltűnik benne a végzetszerűen a maga útján haladó generáció sorsfájdalma is Utolsó lapjai tökéletesek.

*

**

A 30-40 év előtti sorsforduló magyar vidék a " *Színek és évedben* " teljesült és maradt meg változó idők számára. Lelkünk örök része ez a könyv s egyik legbiztosabb kép a magyarság utolsó óráiról. Ha vidékre megyünk ezt az időt keressük a város új díszletein át, nyoma él még egy-egy megmaradt archiban, házban, elhanyagolt, délutáni napsütésben szundító kertekben, ahol a megállott melegség szinte tartja még a porladók benne forrósodott és tündökölt életét. Harcon és tragédiákon túli valami derű, mely olykor már formává tisztult és küldető álmokat hintett népére. A szomorúság pedig lassankint áttört rajta mint a szemptemben égbolt, nagyon szép szomorúság volt ez, több és furcsább a márnál. Az élet a búcsúzás visszafolytott meghatottsága lett, ez Kaffka egyik alapvető akkordja s nyomában a búcsúzás fényében megtisztult táj, az utolsó, legszebb ölelés.

Hogy a magyar vidék ennyire hüen és a mindennap igazságával" éljen: olyan asszonyi odaadás kellett, mint Kaffka Margité. A magyar vidék volt az ő legnagyobb szerelme, legnagyobb élménye s nem Juhász áhítatos szomorúságával, nem is Móricz túlfűtött, szétvető energiájával, hanem asszonyi alázattal. A magyar vidék így történések lassú rendjével, minden kis benyomás megmaradó remegésével mint érett emlék, vagy tanácstalan csodálat a hétköznapok csendjével s piros ünnepekkel, tehát az örök folyás szuggesztívójával jelenik meg nála. A mi generációnk első éveit még ebben a Magyarországon múltak el s mindnyájan, akik magyar vidékről jövünk éreztük ezt a sorsfordulást. Családok hullottak szét, javabeli férfiak dobták el maguktól az életet, szegénysorsba került családok özvegyek küzdöttek a mindennapi kenyérért, akik megmaradtak jómódban békében, azokat pedig valami másizű züllés lökte egyre mélyebbre. Derűs volt azért a vidék mint egy nagy család, a régi rend és összetartozás mégis csak tartott valahogyan, volt valami múlhatatlan testvériség és összetartozás ebben az életben. Még éltek a régi díszek, a szenvedélyeknek is meg volt a maguk választékos különsege s élt a derű örök forrása: az élet abszolút visszaérzése a múltba, az örök rend eltévedt, sebzett, szegény mithosza. A " Színek és évek " igen gazdag könyv, a halottakat idézzük ilyen tisztultan, nemesen. A régi magyar vidék utolsó fázisa volt ez: első fele még abszolút derű, a régi élet végtelennek tetsző folytatódása, a másik fele már tragédia s különös, megnyugodó magyar melanchólia.

A magyar vidék életében az elkésett s vesztő utakra tévedt hatalommámor dúlt. Hajladozott, kockán forgott minden, a küzdelem pedig folyt szívósan, pártoskodva, ősi jogok emlegetésével, jövevények étvágyával. Már az államépületet szorongatta mindenki,

meg a mindent levezető vármegyét, ez volt az egyedüli élettorna, vágynyugtató és hatalommitosz is. Sok lehetőséget adott ez az élet Kaffka intimitas-kedvelésének is, mely csöndesen odasimult ama generáció szépség-titkaihoz. Az ő szépségük egy vetületen már érintette a legfensőbb szépet: az asszony tisztuló víziójában. Az asszony által szépülő valónk ad benső és igazi kornpozíciót ennek a regénynek. A "*Mária éveitől*" a "*Színek és évekig*" a közösségbe nyugodó líra az út, öröm is, mintha az alkotó én befejeződött volna. Olyan tele ez a könyv, mintha az évszakok szelíden egymásba fonódnának. Mert a szomorúság belopózott lassan a szem téres derűjébe, az otthontalanság üzte apáinkat, mert kiüzetett ez a fajta talajából, szóval egyedüli életlehetőségéből. Amint kicsúszott lába alól a talaj, elfoszlott a jelleme is, végzetesen mentek-bukták lefelé, a meg-megremegő jobbik ént is csitítani kellett, a régi egység emléke sírdogált a jobb percekben, órákban. S egy késő, gyenge remény, mintha a túlrett élet megismerhetné és hatalommá izzaszthatná törvény szerúségét.

Teljes és ezer szavú hír ez a regény, hogy hogyan éltek, milyen víziók árnyékában szenvedtek és kacagtak még nem is olyan régen a magyar vidéken. Hozzá menekült az asszonyíró, mert teljes ritmust lüktetett ez a kor, mert legszebb tündökléseiben tartotta az asszony finom életét. Túlfinom ösztönélete lüktette az áradó, fényes színek varázsát, mikor egy életmozdulat hirtelen kiterjed és tömött, villamos erejével egy darab életet teljesen áthat, átvilágít, a színezés és sűrűsödés természetes ritmusa ez.

Hogy mennyire determinálta Kaffkát a magyar vidék sok novellája bizonyítja. Jön egy esemény, mely a teljes, nagyobbszabású életben röpke szín lenne, de itt a vidéken s az asszony finom életében köréje kristályosodik minden nap esemény vágyakozása, a

merengésekből lecsapódó tiszta anyag s így nőttön-nő. Eredménye azután a kényszerű analízis, de lassankint Kaffka minden erét befutja a végzetszerű sorsézés naiv meglepettsége. E sorsézés eleinte peszsimizmus, mert minden erős törvény megismerése eleinte félelem és halálgondolat. A megoldás nála: feloldódni egy objektív örök kép színes, illatos életében. Ilyen a felejthetetlen vidéki ház, az anyagba oldódott humánium ringató lélekezése, sorspihenő és a tájöríző psziché meleg burája. S egy spanyol vetület: a fokozódó létben természetszerűleg kinyíló Isten. Következő s utolsó nagy regénye az " *Állomások* milieurajz, intenzitása mindenütt a milieurajz intenzitása. A " *Hangyaboly* " pedig kiszélesített igen szép novella, egy világosodó kor szép dokumentuma. Az " *Állomásokban* " itt van ismét a túlzott analízis veszélye, meg valami bántó szürkeség, pepecselés, ez érthető is, élménytartalma már felszínebb, a " Színek és évek " mély gyökereit nem pótolhatta semmi.

Kaffka Margit két arcot mutat: a lelki válságok, problémavergődések hínárjába merültet, a másik pedig meghatott, nyugodt szemmel néz egy vízióra. Legvalóbban mutatja ő a magyar determináltságot, hogy mennyire kötött és biztos tájból növekedő poézis a miénk. Azt hiszem az ilyen individuális fájdalmakon átvonul egy érdekes öröm, mely mégis magasba tartja az életet: a magyarság bonthatatlan törvényesége, a biztosan épülő Magyarország akarata.

S akik már olykor boldogan töltekeznek megújhdásunk örömeivel, mindig áhítattal veszik kezükbe a " Színek és éveket " — hiszen régen holt apáink álca él benne, kiknek minden mozdulat ja bennünk él s a múltó napokban hol ködbe, hol fényességbe borítja őket az idő.

A MŰVÉSZETTÖRTÉNETI IDŐPROBLÉMA

(Bevezető szerzőnek «A művészettörténet módszertana»
című, sorozatunkban megjelenő művéhez).

Írta: GÁL LÁSZLÓ

Ha tisztába akarunk jönni a művészettörténet mai helyzetével, nemcsak alapelveit, módszereit, kell megismernünk, hanem — éppen verifikálás lehetővé tétele végett — vissza kell nyúlnunk a múltba is. Ez a visszanyúlás nem sallang és nem nehezék, ámbár közös jellemzője a legtöbb tudományos kísérletnek. Igazolására ezt a semmitmondóvá koptatott frázist használhatnám, hogy a letűnt korszakok eseményeinek, alkotásainak, gondolatszféráinak figyelembe vétele nélkül önkényessé felületessé válik bárminő, a jelenre vonatkoztatott, vagyis a jelennek, mint termelő üzemnek, bármilyen alkotásáról formált Ítéletkezés. De minden igazság csupasz teste, abszolút ténye nyer azáltal, ha időről-időre, lehámozva róla az elévült formulák mezét, új köntösbe öltöztetjük. Így én a történeti visszapillantás szükséges voltát az alábbi gondolatmenettel bátorkodom interpretálni. Pár, általános érvényű megfigyelést is tehetek ennek révén, amelyek későbbi, speciális feladatom megkönnyítésére szolgálhatnak.

Tudományban, akár a művészetben, a múlt, mint befejezettség és mozdulatlanság, mint elhatároltság és viszonylat-nélküliség, mint elmúlás, vagy ha úgy tetszik, mint " halál " nem létezik. A múlt fogalmát rendszerint az idő következményeként értelmezzük, az idő felérzése pedig a magunk létezésével, vagy általánosabban: az élő lények struktúrájának felmorzso-

lódó, véges alkotottságával áll függő viszonyban. Nemcsak hogy emberöltőkkel mérjük az időt, de emberöltők révén jöttünk rá az időre. Ha egy élő lény meghal, ezzel kikapcsolódik a rajta kívül állott s őt túlélő univerzumból, vagyis: *mint cselekvő tényező* nem számít többet. Ha egy generációnak, mint összességnek, *lejárt az ideje*, ha egy generáció letűnik, ezzel múlttá jegecesedik. Lemérhetjük, mettől-meddig tartott a számára szabott létperiódus, kifejezhetjük a bennünket tőle eltávolító időt bizonyos időegységekkel, de tudva, hogy mindig oly faktorról számolunk, amely a mi mostani cselekvés-relációnkba, mint aktív tényező, nem folyhat bele. Tehát volt, lezárult, megtörtént, Változhatatlanná merevedett.

Viszont egyszeriben átmásul az időnek és következményének: a múltnak értelmezése, amint nem az élő lények organizmusának múlandóságából, hanem az élőlények által életperiódusuk alatt létrehozott eredményekből indulunk ki. / 1./ Ilyen eredmények a mi esetünkben az úgynevezett " szellemi alkotások ", amely terminus technikus-szal a tudomány és művészet kettős hierarchiáját formáló produktumokat szokták jelölni, íme, itt az ellentétes pólus. Mert a tudományos munka vagy műalkotás " élete " csak egy ponton egyezik az emberi élettel, amennyiben szintén a létrejövétel, a " születés " indítja útjára. Ellenben több ízben halhat meg, aszerint, hányszor válik különböző korszakok élő generációira hatástalanná, abszolút semlegessé, vagyis hányszor zárul ki a cselekvő összességéből, mint cselekvő tényező; több ízben támadhat fel, aszerint, hányszor fedezik fel ismét, azaz hányszor vallják különböző korszakok élő generációi nagyon a magukénak inkább mint a jelenjük bizonyos alkotásait;

1./ A gyermekről, mint folytonosságról, itt nem beszélhetek. Mellékvágányra terelve.

sőt előfordulhat az is, hogy folyamatosan megszakítás nélkül él bizonyos limitált területen, népnél, / már tradíció, félmerekv élet /, de a folyamatos élet egyik periódusát véve, azt konstatálhatjuk, hogy az illeió tudományos munka, vagy műalkotás ugyanakkor nem számít egy második országban és revelációként hat harmadikban, vagyis tetszhalott, halott és élő egyszerre.

/1923. Shakespeare Anglia s Németországban tradíció, Spanyol-és Olaszországban halott, Orosz-és Magyarországon feltámad /. Viszont meggondolandó az a körülmény is, hogy e különböző korszakokban történő feltámadások alkalmával magának a kérdéses műnek anyaga / szöveg, forma, / ugyanaz maradt, de a más és más szociális viszonyok közt élő, más és más technikai eszközökkel rendelkező, más és más szellemi atmoszférába burkolt generációk különbözően értelmezik. Viszont egyetlen korszak is többféleképp foghat fel egy műalkotást, aszerint, milyen népfajok ismerik meg, kik az interpretátorai: új teremtő egyénisége, vagy egy tudományos, vallásos / egyetemes papság / szervezet, milyen cél érdekében történik " kisajátítása " stb. / Lásd például, mit jelent a görög szobrászat a kora renaissance olaszai s ugyanakkor a késő góthika franciái, a XVI. század első felének németjei s hollandjai, a késő bárók olaszai és franciái, a XIX.század elejének, valamint a jelenkornak neoklasszicistái számára. Vagy vedd az egy korszakban történő különböző értelmezésre vonatkozólag Virgilius, Dante és a francia skolasztikusok példáját.

A tudomány és művészet " múltja " tehát nem letárgyalt bevégzettség, nem kiszikkadt energiaforrás, inkább örökké forgó prizma, amelynek szögletjein elcsuszszannak és felvillannak a helyhez kötött fényforrásnak: a véletlenül ép most élő emberiségnek kutató sugarai,

Folytonosan jelenlévő múlt ez, az idő parcelláris fogalmazásával nem határozható meg, de azért fõntebb is láttuk már — megnyilatkozásainak metamorfozisztikus sorozatai idõtõl és tértõl függõek. Egyidejûségnek fõlvenni túl egyszerű megoldás, hamis kibúvó lenne, ép azért konstans tényezõ, mert nem egyidejû és mégsem a múlté. Egy-egy stylus, filozófiai, vagy államtudományi rendszer, sõt akár egyetlen remekmû, amelyet kínaiak, asszírok, egyiptomiak, görögök, vagy a keresztény középkor hozott létre, aktuálisabbá, élõbbé válhatik magánál a jelennél abban a pillanatban, amikor ezt a jelent megtermékenyíti. Vagyis a tudomány és mûvészet múltja folytonos hatórelációban áll velünk /a többes elsõ itt a mindenkori jelennek felel meg/, amely reláció pontosabb eredetét, karakterét, intenzitását nem sejtethetjük elõre, csak azt tudhatjuk róla, hogy sohse válhat reciprokká. Kölcsönõsségi viszony itt lehetetlen, mi *állandóan passzív* fél vagyunk a múlttal szemben, nem hathatunk reá vissza, nem befolyásolhatjuk *olyan értelemben*, mint õ minket. (1). A dolgok nem forgathatók visszafelé mégse, nem bolygathatjuk meg a genetikus sorrendet, vissza se csõppenhetünk egy tetszésünk szerinti idõkeretbe: a Parthenon építkezését nem csaphatjuk a piramisok elé s ténylegesen nem mûködhetünk egyiknél se közre. E tehetetlenségünk egyetlen tárgyi emlékeztetõ arra, hogy a kérdéses múlt, amely mindig friss cselekvõ ereje révén annyira élõnek hat, realiter lejátszódott, megtörtént.

S ilyen minõségében vonatkoztatva a jelenre, legalább oly fontos második kvalitást nyer, mint amilyen elsõ kvalitása: a jelen alkotásainak kiformalásában

(1) Azt hiszem, fõlõsleges külön kiemelnem, hogy a mindenkori jelennek deformációs *retrospektivitása* a múlttal szemben nem hozható közõs nevezõre ez utóbbinak a mindenkori jelenre gyakorolt hatásával.

való együttműködése volt. Ezt vizsgálva, szinte kísértetbe jöttünk hogy *egyidejűnek* érezzük, hogy olyan nyira mozgékonyak, változásra predesztináltak, elintézetlennek tartzuk mint a jelent, hogy de megeleveníregeit *egy síkba* hozzuk a jelen rétegével. Viszont ha e kísértést ellensúlyozandó, a magunk jelenének vele szembeni reális helyzetére kényszerülünk vissza, e múlt, mintegy hátraomolva az egyidejűség rugalmas síkjából, perfekttummá, " peraktum est " -té merevedik megint, rétegei egymás mögöttivé rendeződnek, századok, korszakok alkotásai, szellemi tendenciái, gazdasági és szociális diszpozíciói kihámlanak egymásból, hogy mindegyik a maga lejátszódott voltának kijelölt keretbe illeszkedjék ismét. És ekkor sorra véve e kereteket s egybevetve őket a keretezetlen mával, oly stylus vagy direkciónbeli analógiákra s parallel izmusokra, oly helyzeti, vagy változásstádiumi nivóegyenelekre bukkanhatunk, amelyek nemcsak hogy egymás lényegét emelik hangsúlyozottabbá, hanem új intenzitással világítanak rá a jelenre is, okozatként interpretálják a mai tudományos és művészi irányokat, vagy tisztavirág voltukat éreztetve, óvatosságra intenek velük szemben.

Vagyis a tudomány és művészet múltja, a jelenhez viszonyítva, két kvalitással rendelkezik:

az egyik	cselekvőleg avatkozik a mindenkori tudományos és művészi produkciókba — e minőségében aktív, jelenlegi, elsődlegesen alkotó;
a másik	magyarázza s felülvizsgálja a fenti produkciót, támpontokat nyújt, következtetni enged — e minőségében kontemplatív, megtörténtségének rendszerébe illeszkedő s elsődlegesen kritikai.

Nekem e tanulmány keretében főképp második kvalitása folytán kell vele operálnom.

A ROMANTICISMUS ÉS AZ ERDÉLYI LÉLEK

Írta: Dr. JANCSÓ ELEMÉR

Az újkornak talán legjelentősebb és legnagyobb lelkiforradalma a romanticismus volt. Nem csak az európai államok határai, nem csak a társadalmi osztályok összetétele változott meg, de megváltozott első sorban az európai mentalitás, az európai lélek struktúrája is. Ennek a lelkiváltozásnak egyik legfőbb oka a romanticismusban keresendő. Ez a forradalom, mely a lelkekben oly hamar és győzedelmesen ment végbe az egyén jogainak kiharcolása volt az őt lekötő formák ellen, A százados lelki lenyűgözöttség után nagy fellendülést látunk egész Európában az irodalmak, filozófiák, művészetek és természettudomány terén egyaránt.

A romanticismus lelki forradalma nem múlhatott el a magyarságra nézve sem, melynek tudósai, művészei, írói mindig a nyugat felé tekintettek és készek voltak romantikus eszmék Magyarországon oly hamar talajra találtak és oly mély nyomokat hagytak irodalmunkban, bármikor kaput nyitni a haladás eszméinek. Hogy a hogy utóhatásait még most is érezzük, ennek legfőbb magyarázatát az erdélyi lélekekben találjuk. E tanulmány célja épp arra a romantikus adottságra rámutatni

mely a romantikus iskola felléptét megelőzőleg is már megvolt az erdélyi lélekben és ezáltal megkönnyítette a romantikus eszmék elterjedését.

Erdély a romanticismusban a saját lelkére talált rá, saját érzéseit a maga mentalitásának megfelelően látta kifejeződni és így minden harc, minden ellenálás nélkül az új eszmék szolgálatába állott.

A romanticismus mint minden irreális célját határozottan nem ismerő irány sokszor hajlott a pesszimizmus felé. A klasszicizmus a maga zárt kerek egységével optimista jellegű volt. A romanticismus is, mint minden új irány, kezdetben optimista elvekkel indult harcba és csak a későbbi romantikus generáció művein látszik igazán meg, hogy ez az optimizmus mennyire hamis, magára erőszakolt dolog volt. A romanticismus a maga pesszimizisztikus adottságává! az erdélyi lélek egyik alapvető tulajdonságával, a melankoliával találkozott. És ez a rokon lelkiadottság szintén nagymértékben hozzájárult a romanticismus magyarországi sikeréhez. Az erdélyi írók tehát midőn a romanticiscus irányát megismerték, mind olyan sajátságokat kaptak, amelyeknek csirái a saját lelkükben is meg voltak és amelyek jórészt már velük születtek. A pesszimizmusban is, amelyet a külföldi romantikusoknál láthattak, a maguk lelkületére ismertek. A külföldi romanticismus, de különösen a francia gyakran szerette bemutatni a társadalomtól üldözött, megnemértett zsenit. *Erdély* saját nagy fiaira ismerhetett ezekben a megnemértett, torzon maiadt regény hősökben Vajon kapunk-e valahol másutt annyi, a romantikus ideáloknak megfelelő alakot, mint Erdélyben? Egy *Bolyaim* egy *Körösi*, egy *Apáczai* " a romantikus élethős legtisztább példáiul alhatnak. Az élet egy nagy szerepjátszás a romantikusok szemében. Ha nézzük a külföldi romantikusok főműveit nagy és tragikus hősök vonulnak el előttünk,

kik küzdenek, harcolnak de végül a közönyösség, meg nemértés miatt elbuknak. A romantikus élethős, a féligelő hatalmas, de képességeit kifejteni nem tudó hős, ki végül is vagy elbukik, vagy torzon marad. Vajon nem ezt a képet látjuk magunk előtt, a torzonmíadás sötét tragikumát, ha egy *Kemény*, egy *Ady*, geket látunk, akik gigászi munkát végeznek és mégis egy *Szabó Dezső* életét nézzük? Hatalmas egyéniség, munkájuk sohasem sikerül és ők saját egyéniségük hatalmas súlya alatt roppannak össze. Ez a torzonmaradás ma is kísértő sorsa nem egy erdélyi fényesen induló írói karriernek.

A romanticismus, mely mint irodalmi irány már a múlt század közepe táján hanyatlani kezdett nálunk, új erőre kapott *Erdély* két nagy fiában *Adyban* és később *Szabó Dezsőben*.

Ady, mint *Erdély* szülötte gyakran és sokszor hivatkozott *Erdélyre*, gyakran és sokszor valotta *erdélyinek* magát és lelkialkatában, egész írói működésében magánhordozta a tragikum bélyegét, az erdélyi elhivatást. *Ady* költészete, bár az teljesen az élet reális problémáiba kapcsolódik, mégis alapjában véve telve van romantikus adottságokkal. *Ady* volt az utolsó nagy magyar romantikus író. Nem csak költészetében, de életében is megnyilvánult ez. A romanticismus nála éppúgy kiélési forma, mint *Szabó Dezsőnél*. Erdélyisége mély és ezergyökerű. Költeményeiben nem egyszer ott érezzük a székely balladák- lüktető tragikumát. (" Valahol *Erdély* ősi szögében régi fal ősi málott bús boltok alatt süket falak őriznek egy diákot) ".

Romantikus és erdélyből hozott sajátja *Adynak* a zseni elzárkózottsága, meg nemértése is. Van-e szebb és tragikusabb felzokogása az egyedülálló romantikus léleknek, mint *Ady* " *Szeretném, ha szeretnének.* "

Az erdélyi irodalom szükségességét először és legszeniálisabban a romantikus *Ady* látta meg. 1910-ben ír erről híres tanulmányában " *Ismeretlen Korvin kódex margójára* ". Panaszkodik, hogy nincs magyar kultúra és, hogy nálunk minden idegen kézen van. " Sejtelem-ösvények vezetnek keresztül a *Királyhágón*; talán itt. Itt, ahol *Báványosvára* legtovább kacagta *Krisztus* gyülevész papságát, amely jött a legfrisebb ázsiai csordát besorozni *Petrus* nyájába. Mert az erő bizony nem ott van, ahol rögtönös a hajlás. Ha *Sabin* asszonyok lettek volna a tarkavérű lovas törzsek, már mindjárt agyonölelte volna a magyar a római férfit. Azám, de lépteim a *Királyhágó* erdőit tapossák s nem érzem magam *Julián* barátinak, aki visszavágyik *Nagymagyarországba*. Szegény *Nagy magyarország* talán sohasem is volt, csak *Erdély* volt mindig, erdő elve, Szilágyságon túl. " " *Erdély* adta nekünk a napkirályt, *Erdély* szerezte a mohácsi veszedelmet, hogy megszabaduljon tőlünk. És *Erdély* látott mélyen be *Európába*, jött a nagy égszakadás, jött a protestánsizmus és *Erdély* érezte legjobban, hogy ez lesz az ötödik, hatodik vagy nem tudom hányadik honfoglalás. S odakapcsolta magát *Európához*, lelkébe engedett mindent, ami jött s produkálta a legmagyartalanabb produkciót: az ujat. " " Mít keressünk? — hol keressünk? Úgy gondolom, meg kellene próbálni *Kazinczival Erdélyből* kiásni, ha élt és megtermékenyíteni azt a magyar típust, mely nem medve, holott *Erdélyben* több a medve. Ha százévekkel hátrább cammogunk és csak cammogunk és ujat nem tudunk adni, hacsak nem anti-kulturálisat, mi lesz velünk. Nem elég, ha vannak *Apáczai Cseri Jánosok*, ha nem mély a néplélek, hiába dobjuk belé a métermázsás követ is, nem fröccsen fel a víz egy méternyire sem. Csakugyan mi vagyunk azok, akiknek nem jutott a nemesebb fajok szükséges szenibilitásából? *Erdély* mást bizonyít, *próbáljuk Erdélyt*

folytatni, hátha lehet. " " Nemes és csodálatosan nagy királyom *Hollós Mátyás*, úgy-e zsémbes, úgy-e nagyon keserű, úgy-e nagyon hitetlen késői írődeákod? Néha vannak következő gondolatai: idejött régen egy vad, lehetetlen, bizonytalan de erősvérű fajta. Eleddig ereje volt roskadozva is élni s nemes idegeneket vérébe befojtatni. Mért nem lett belőle mégis semmi? Csakugyan kifelejtődött idegrendszeréből az a néhány szükséges idegszál? Miért nem képes reagálni és megnyergelni önmagát? Miért? Miért? De szép volna hinni, hogy ideküldettünk kibőjtölni- az árját. Mikor az árja belefül önmaga piszkába, mi helyébe ülünk és intünk *Ázsiának*: küldj új csapatokat, megtanítunk benneteket arra, hogy kell egy külömb kultúrát csinálni. De oh, rovom, rovom a fekete betűket és a fekete keserűségeket. *Korvinád* nemlétező margójára- nem hiszek. Én meddő vagyok és alighanem, hogy azonképpen nem halok meg. De, akiknek gyermekeik vannak. És gondolkozunk. És *Apáczai Cseri Jánosok* vagyunk. Német lesz-e, szláv-e, mi lesz a messze unoka? Rossz gondolat, bünbevívő, de becsületes. Oh *Napkirály*, nincs igazam, de feléd fordulok. Én, aki *szilágyi* vagyok, mintahogy *Szilágyi* és szilágyi volt nagy asszonyanyád. És taposom, áthágom a *Királyhágót* s míg ebben az országban alig teszi, cselekszi valaki azt, amit cselekednie kellenék s ami eltemetné azt, hogy a nagy *Fal* mellől jöttünk, én, a te késő Íródeákod s mi mind keservesen szerencsére még csak ott tartunk, hogy: talán. Talán higyjünk. És keresünk. Valahol. Akárhol. *Erdélyben? Erdélyben!* Akárhol. " (*Ady: Vallo-mások és tanulmányok*)

E fenti idézetből láthatjuk, hogy a háborút közvetlen megelőző években már mennyire tisztán látta *Ady*, *Erdély* nagy jelentőségét,

Erdély *Ady* költészetében a tragikum felé hajlás is, az életnek pesszimista színekkel való festése. De

talán legerdélyibb és legromantikusabb adottság *Ady-nál* s ebben *Szabó Dezső* is megegyezik vele, a szélső, túlhajtott individualizmus. *Ady* egész világnézete sok rokonságot mutat a romantikus *Nietzsche* világfelfogásával, melynek középpontjában az élet határtalan szeretete áll. Érthető tehát, hogy *Ady* és később *Szabó Dezső* ezt a nitzschei romantikus életrajongást, mely nála még csak elvont formában jelentkezett kibővítették és költészetük középpontjába helyezték. *És hogy Magyarországon* éppen két erdélyi vált *Nietzsche* elveinek öntudatlan terjesztőivé, annak magyarázatát erdélyi és romantikus voltukban találjuk.

Erdély, mely annyi kiváló író adott a múltban a magyarságnak, a megváltozott körülmények között is megtalálta a maga hangját és tovább építi az erdélyi gondolatot, folytatja múltját.

Remenyik Sándor az " *Atlantisz harangoz* " c. kötetének előszavában Atlantiszhoz, az elsülyedt világrészhez hasonlítja Erdélyt, melynek harangjai mélyen a tenger fenékről megszólaltak. *Atlantisz* harangjai: *Erdély* írói, kik a művészet örök formájában sírják világga örömeiket, bánatukat, és élniakarásukat.

SZABÓ DEZSŐ IRÓNIAJA

Írta: KRITIKUS

Az irónia csaknem mindig tisztázatlan kérdés az ironikus előtt. Önmaga végső pontja ez. Az utolsó emelet, mely az individualizmus építkezési rendszerében fölépített. Innen bizonyos értelemben lábainkat lóbálhatjuk alsóbb agysejtemeletek fontosságai felett. Szabó Dezsőben is bizonyára ez egyik végső architekturális eredmény: belső toronytető. De talán épen mert efelett nincsen már lakó, aki észrevegye, — önmaga előtt is ismeretlen, meghódítatlan marad ez az irónia.

Minden reflexió egy bizonyos belső rétegződést tételez föl, a reflektált-föle emelkedést. S ezért győzelem minden reflexió, ezért morális a gondolkozás. Szabadságot jelent, a szenvedély kötelező formái felett szabadon veszteglő választási lehetőséget.

A gondolkozás ténye maga egy bizonyos szempontból, mint formafeletti művelet, mindig iróniát tartalmaz. Persze ekkor az irónia fogalmának határait alaposan szét kell feszítenünk. Ki kell terjesztenünk a természettudományos megismerés terére is. A fizikai világ bonyolult eseményei felett állván, megsejtjük és megpillantjuk az anyagot-kötelező formákat, az anyag

ethikáját, tragédiáját. A mechanikát, melynek az anyag engedelmeskedik. Meglátjuk az örökkön ismétlődő, a gépszerű, a nevetséges elemet az anyagban, ironikusan kontempláljuk az anyag sorsát. S természettudományilag nevetünk: ez a nevetés egybeesik a természettörvények alkotásával.

Esztétikai szemmel nézve kétségtelen: az egész természettudomány egy nagy emberalkotta, gyakorlati célt szolgáló vígjáték, ahol az örök tehetetlenségű ezerféle anyag, az elemek s a tárgyak determinizmusa, a fizikai dolgok karakterének merevsége, folytonos fölényes jóslásra képesít, az anyag immanens komikuma jövőjének folytonos megelőzésére, kijátszására szolgálat eszközt; s ez az ismeret.

A vígjáték-karakter itt gyakorlati célra igába hajtatik. S épen csak a fiziológiai nevetés marad el. A morál területein pedig a gondolkodás képessé tesz bennünket, — föltéve, hogy bizonyos emeletnyi magasságig föltornyosultunk már, — egyetlen pillantással nagyon sok formát áttekinteni, megpillantani a *szocialisan-formált* anyag determinizmusát, a magasságból meglátni egy egész kor életnyilvánulásainak gépszerűségeit. Egy-egy hirtelen tekintet, amely összegezi a sok egyéni látományban szétszórt közös formavonalakat, az egyének felé feszülő kényszerek erővonalait, anélkül, hogy önmaga alájuk tartoznék: ez az irónia. Az intuíció egy faja ez, amely konkrét formában elképzeli az emberiségben csak felvázolódó kollektív állattá-válási lehetőségeket.

Ezzel az iróniával már nem lehet tragédiát írni. Ezzel az iróniával lehetőbb, — elviselhetőbb — dolog nevetséges embernek lenni, aki azonban kacag saját magán s ama kisebb természettörvényeken, melyek sorsainknak neveztetnek, semmint pathosszal tölteni meg bizonyos matematikai képleteket, melyeknek összegét karakternek nevezzük.

Szabó Dezső eléggé szabad ahhoz, hogy eljutott légyen ez iróniához, — helyesebben, ezzel született, mint minden ironikus. De egyúttal épen eléggé érzelmi és explozív természet ahhoz, hogy a kontempláló szabadság helyett, amely hideg és nem motorikus, kényszerűleg a cselekvés formái felé forduljon. E formák mindenkor az érzelmi élet levezető érrendszerét alkották.

Formáklelettség és formákhoz-sodródottság, — az irónia amely cselekvést keres: ez Szabó Dezső paradoxonja. (Természetesen nem gondolunk itt a konkrét politikai cselekvésre. Az etnikai inspirációju műalkotást nevezzük így, amellyel szemben áll a tiszta irónia, a cselekvésfeletti műalkotás.) Persze könnyen ellenvehetni: minden nagy vígjátékíró nagy moralista is volt s egy pozitív társadalmi erkölcs érdekében nevetett és nevetetett. De gondoljuk meg: a nagy vígjátékírók inkább csak azon nevettek, aminek *nem kellene lennie* s nem arról szóltak: mi a morális. Sőt ahol a legkissebb morális célzatosság megjelent, ott mindig a műalkotásnak mint ilyennek rovására történt ez. Sohasem egy intézmény-rendszer érdekében, hanem az ember szabadságának nevében nevetünk a tiszta vígjátékon. De ha megegyezünk, hogy az egyetlen moralitás a morális formák feletti szabadság, ebben az egy esetben az ironikus a legfőbb útjelző a morálhoz.

A cselekvés mindig érzelmi ,affektív eredetű lévén, a motívumok, amelyek cselekvésre bírnak, mindig bizonyos átszellemült — vagy át se szellemült — étvágyat tartalmaznak. Cselekedni nem lehet vágy nélkül. Cselekedni pedig néha elkerülhetetlen belső kényszer. Akinek fizikai, vérkeringésbeli szüksége a főlőslegeket a test felé vezető irányban cselekvésbe önteni, annak vére a cselekvéshez motívumokat teremt: a motívumok önámításait. Szabó Dezsőnek, a cselek-

vőnek célt kell hazudnia, amelyet Szabó Dezső az ironikus is elfogadjon.

De az ironikus látja minden forma, minden kívülről kötelező ideál relativitását s minden belsővé szivárgott társadalmi forma, minden előítélet, minden kényszer pathologikus jellegét. Keresnie kell valamit, amit kötelezőnek elfogadhat: a humánus végső alapjainál kell keresnie egy, a magunk alkotta fogalmak felett álló, végső emberi koefficiens. Egy elemet bensőnkben és sorsunkban, amely az embert minden más bolygó lényével szemben is éppen *emberré* teszi. Egy végső formát, amely némiképp Poincaré *constant cosmique*-jához volna hasonlatos.

Cselekvéséhez nem használhatta a háboru-utáni jelszóethikák egy ál-ideálját sem. S becsületére váltott, hogy nem tette ezt soha. De egy évtized súlyos anyagi életében észrevette, ösztönévé, teste igazságává, mindennap megjelenő logikai alapelvévé emelte a fizikai anyagban rejlő energiák parancsát: az anyag megválasztásának, az asszimiláció problémájának, a konkrét táplálkozásnak roppant fontosságát a szellem minden dolgában, a jóllakás és tudatélet ok-és okozat-közöttinek tűnő viszonyát. Úgy érezte, hogy a gondolat igen szívesen veszi ingredienciáit libasültből s gyökereit szívesebben itatja jó borba mint rossz borba. S mivel olyan korban élt, mikor az ilyen problémák elsőrendűekké alakultak s mivel a székelyek, akik közül eredt, egyébként sem aszkéták, könnyen szélesedhetett ez anyag-iránti gyöngédség benem vallott naiv materializmussá, az életgazdagság növekedésének címe alatt.

Materializmus mint világnézet, legbiológiaiabb formájában is primitív s kétségtelenül, metafizikai. De neki így kellett éreznie: egy materializmus, amely fölött az irónia örködik, mindenesetre több és jobb mint egy hazudott ideális dogmatizmus, amely veséin-

ket ál-pathosz kiválasztására izgatná. Legalábbis: ez nem hazugság.

Csakugyan e materializmusnak, — s csaknem minden materializmusnak, — végső alapja a fizikai táplálkozás igazsága. Az irónia, a fölény itt átugorja a közbeeső eszményrétegeket, a kisebb etikákat, az átformált vágyakat s inkább az első vágy primitív rétegeinél telepszik meg. Ez legalább — mondottuk — nem hazugság. Szabó Dezső vehemens leszállása az etikai, ál-építmények között a föld felé: az "Elsodort falu" volt. Szabadesésének szédület ében még volt ideje minden emeleten, minden lakásvidéken egy nagy jogos, keserű gúnykacajra. Az "Elsodort falu" rettenetesen torz életei, a siralmasan és könyörtelenül igaz emberfigurák: ez az irónia amely megindulván kikerülhetetlenül *szatíra jelé halad*.

Mindennek relativitása kitűnt. S mindez a relativvá vált erkölcsi tákolmány alkotta eddigi életünket. Egy kissé tehát felelőssé kellett tennie mindé formákat, mindé társadalmat a ránszakadt évek apokaliptikus szenvedéseieért: belső és külső elsodortatásunkért. Szabó Dezső iróniája az iróniák legtermészetesebb tévutjára futott, a gyűlöletére. Nagyon emberi ez s szinte csak elméletileg-kikerülhető. A legszelídebb előítéletromboló sem kerülhette egyszer el. A porticusban a pénzváltók asztalait egy jogos gyűlölet forgatta fel. De minden igazi fölény túlmutat ezen. A szatírává hajolt irónia a gyűlöletben — pathológiában, — telepedett meg Szabó Dezsőnél.

A táplálkozásnál vagyunk: a föld színén, amely terem. Kiindulunk az étvágyból, színes álmokká, ábrándokká növeljük; már nem is érezzük: ez étvágy. A "Csodálatos élet" végig sodor ismét minden fokon. Most alulról, a földtől kiindulva járjuk végig, látjuk meg a vágyak-ácsolta építmények roppant semmiségét. S végül ismét visszatérünk az egyetlen realitás-

hoz, a konkrét anyaghoz: együnk és gondoljunk ivadékaikra. Az iróniának joga van mindenk felett mosolyognia, csupán egy van, ami nem relativ: gyomrunk s mindaz ami körülötte én-né csoportosult.

Bizonyos, hogy egy várakozó faj egyetlen bölcsesége ez. Visszatérünk az eredethez, még *csak*: anyag vagyunk. Mindenné lehetünk; mivé leszünk: az Isten szándéka. S e várakozás megengedheti az iróniát. Napjainkban egy esztétikus hasonló összefüggésekre bukkant Kína életében, az évezredes várakozás s az irónia között. Aki nem cselekszik, az mosolyoghat így s várakozhat. De ma már ennek vége. A cselekvés szüksége jelentkezik.

itt állunk ismét a cselekvővé-vált ironikus paradoxonja előtt. S az irónia zátonyánál, a gyűlöletnél. Az iróniát nem lehet megtagadni, eltüntetni, elhalgattatni. Az élet tudatos visszafejlesztése volna ez. Aki nem hisz, nem *akarhatja* magát hívővé. Szabó Dezső érzi, hogy az egyetlen irány amelyben valami útfélé porát verhetni fel, az irónia kapuin át nyílik. De semmit sem lát e mögött, s nem építhet ez iróniára, mint világnézetre, műalkotást. Talán mái élnek olyan gúnyosak akik orcáiknak mérhetetlenül keserű vonaglása közben már látják az irónián-túli vidéket is s már érzik, mint készül az antagonista izomkötegekben ugyanazon idegáramból a *mosoly*, amely már *nem* guny-mosoly. Tejúvegen átszűrődő gyertyafény: az Isten már mutatkozik. Szabó Dezső még csak érzi izmai roppant fölényét: iróniáját. Egy látnók, aki még semmit sem lát de foglalkoztatnia kell idegvégződéseit. De másfelől, mert fölényes, tudja azt is, hogy a gyűlölet pathologikus, téves, nem igazi cselekvésforrás. Szabó Dezső öntudatos értelmet keres gyűlöletének gesztusai számára.

Ó, aki igazán biztosan csak ezt vallhatja: föld,
— fest, — ivadék, — humánomot kever üstjébe. A

humánumnak, amely szeretet neve alatt, kereszténység neve alatt, dinamikátlan szó formájában jelentkezik regényeiben, e prédikációsan magára vett emberi szolidaritásfogalomnak, amely mindig *tervszerű*, kell ököltre kelni az élő szatírával öklelő gyűlölet ellen. Talán a gyűlölet és rokonszenv energiaviszonyának megértetésére egyetlen nagy ellenpólusának: Dosztojevskynek műveit citálhatjuk. Itt minden ami él: a rokonszenv nevében nyer életet, Szabó Dezsónél minden igazi hatalom a keserűségé.

Nos, mindenki aki táplálkozási célzattal közeledik Szabó Dezső üstjéhez, tisztában van vele: a humánumnak így ételbekeverten jellegzetes szaga van. Nem olvad be az étel ízébe. Kiválik és felszínen úszik, mint olajcseppek a vizén. A pathologikus utakra torlódott ironia: a gyűlölet, elsodorja e fogalmi lényt, a szeretetet. Szabó Dezső gyűlöletei bár betegek, de organikusak. Emberisége *elvont*.

(Eszttikái tanulmányaiban, kritikáiban, önvallomásaiban nyilván kifejezésre jut elméleti szüksége egy ethikai megalapozottságnak. De a magyarság Istene, amelyhez ott közeledik, még csak árnyék a plátói barlangfalon. Mozog, de inkább mozgattatik Szabó-Dezső testének temperamentuma által semmint mozgat. E tanulmányokban Szabó Dezső fogalmi sikra vetíti etikát-kereső vérét: ez még nem a legfőbb Isten megjelenése.)

Csakugyan, a humanitás latin fogalma ma elvérzett. Egyike az ironia *alatti* fogalomépítményeknek. Az Isten átmeneti köntöse csupán. Az az igazság, amely elég erős ahhoz, hogy az ironiát eszközévé formálja, e fogalom fölött lakik. Krisztus: amint két latin-görög, évezred alatt vérben-kerengő, közvetlen szeretet-élményből fogalmivá alakított, ez a mai humanitás-fogalom. Nem csoda, ha a Szabó Dezső szeretete, amely

egy égő gyűlölet-katlanba kevert papírszelet e felírással: *aludj ki*, — nem éri el célját.

Az egész lélek épületelemeinek egy végső felkönyökléssel új rokonszenv felé kellene igazodniuk, egy újabb emeletnek kellene *kinőnie* testünkből: az irónia fölé. Az irónia szükséges stáció. Jól megértjük: e fokon az egyetlen, amit komolyan vehet Szabó Dezső, az anyag élete. S mindnyájan elismerjük, hogy szükséges jól ebédelni sőt nem csak e kémiát respektáljuk, hanem bevallhatunk olyasmit is, hogy p. o. ez alkotás legjobb mozzanatai valamelyes kapcsolatban állanak az anyagi emésztés mozzanataival; tehetjük, hiszen emellett annyi alapvető fontosságú tény marad a szellem autonóm oldalán. S épen az irónia tanít meg rá, hogy az anyag *átmenet*.

A szofisták doyenje, — mert mégis csak az volt, — Szókratész egy új templom lépcsőjéről nézte saját halálát. A démon utja s vigasztalása is: az irónia. A tápláló iszapból kigázolt ember tagjairól még csorognak a vágyak, ez a csorgó anyag az, ami az Élet gazdagságának tűnik Szabó Dezső művészetében. De itt-ott kibukkan a meztelen test: mosoly az iszapon át, ez a szellem szabadsága.

Ha csak az az egyetlen vágya maradt volna is Szabó Dezsőnek, az ősi vágyforma: az anyag bőséges akarása, már ez is győztesen mérköznék szabadságával. Persze, az anyagot, mint eszközt testünkbe vonni, ez bizonyos fokig az egészség kérdése. De ha cselekvők akarunk lenni, az anyag ennél jelentősebb szerepre semmi szín alatt, még a faj gazdasági érdekének színe alatt sem tarthat számot.

Itt választani kell.

Ha az irónia, e szellemi függetlenség és derű, megpillantatja velünk a felette-állót, akinek kezében mindenünk eszközzé válhat, mert *akivé* válhatunk, — akkor iróniánk s mindenünk búcsút int az eddigi gaz-

dának, az *egyénnek*, s minden ama kezekhez igazodik amelyek titkon szinkronizmusba állítják e kor minden idegáramának ritmusát. Más szavakkal: az irónia-adta szabadság mindenkiben (s Szabó Dezső érzelmi, vérkeringésbeli gazdagságával felruházottan főképp) csak egy módon kerülheti el a gyűlölet útvesztőjét. Ha fölfelé pillant, ahelyett, hogy felülről lefelé szemlélné a meghaladott életformákat, s e formákkal akarna viszonyba, küzdelembe lépni; vagy ahelyett, hogy az anyagi életgazdagságban ejtené meg magát. Ha az egyetlen út felé fordul, melyen át az élet agykéreggé emelte a kémiát s apperceptióvá az érzékek izolált élményeit, s amelynek előttünk-nyíló határain egy új kozmikus lény, egy tudat születése vázolódik.

Ami az irónia fölényéből csúcsnak tűnik s az egyén szempontjából szabadságnak, az kilépve az egyén, e *klasszikus adaptatio* kereteiből, — a vágyakéből, — kezdetnek, legalsó pontnak, egy új emelkedés kezdeti feltételének fog tűnni.

Szabó Dezső pragmatista. Igazságain sokszorosan rajta van James bélyege. A pragmatista okosan jut el az absoluthoz: szüksége van reája. De mégis közelebe jut is talán még sincs elzárva minden lehetőség, ez után, e kerülőn, elvezettetni az igazi etnikai revelációk vidékeire. Ama symbohkus erőfeszítések vidékeire, ahol bizonyynyal csodálkozva fog szembe találokni a faj fiatal léikével s eggyéolvad velük. S megfogja érteni ezek igazságát: ma a symbolikus alkotók viszonya a fajhoz, amelynek nevében alkotnak, egy kicsit mindig Jézus viszonya a zsidósághoz, az Isten viszonya a testhez, amelyből vétetett.

Ekkor Szabó Dezső szabadsága fajának kötöttségeivel szemben iróniából tiszta teremtéssé, ritmusközléssé, — gyűlöletből formáló rokonszenvvé alakul át. S ekkor nem lennének többé elkenségei, mert mindenhez úgy közelednék, mint a mágnes tér a fémekhez,

erővonalaiival tudattalanul maga felé fordítván az atomokat.

Hogyan juthatna eszükbe az agysejteknek s isymbolikus egységüknek, az én-nek, gyűlölni az izmokat s a testet, mert egy alacsonyabb kémia törvénye szerint szolgálnak gépiesebb sorsuknak. Sőt suggeráljuk nekik az "én" akaratát s e suggestio csodája, a psychologia eleddig megfejtetlen titka: az *izommozgás*. Szabadságunk, amely a test kormányzójává emel, a rokonszenv egy alkotó faja.

Szabó Dezső a magyar tudat motorikus vidékeinek óriás-sejtje; de ez a sejt, amelynek feladata volna a tiszta rokonszenv mozgató-útjain át történő beidegzés, — nem mozgat. A faj kritikus évtizedének, a magyar tudat nagy megbetegedésének ritmüstörése felzavarta a sejt belső természettörvényeit is. Ha nem volna remény egy új harmóniára, s ha, főképp, nem tűnnének immár fel nyomai (hogy az agyanatómiai hasonlatnyelvnél maradjunk) egy friss *super-kortikális* tudatréteg jövetelének, amely átveszi, megmenti s új ritmussal organizálja az "én" funkcióját e testben, — bizony bizony tartanunk kellene tőle, nehogy Szabó Dezső iróniájának eltévedése a faj megörültét jelentse.

EGY ÚJ MAGYAR KÖLTŐ

VARGA ZSIGA: TŰZIJÁTÉK. VERSEK

(A Párisi Magyar Akadémia Kiadása).

Írta: KRITIKUS

Egész életünk folytonos *cerebratio*. *Aggyá-válás*. Egyre kevesebb a testünk izmokban mozgó perifériája, egyre csökken a felindulások külső műszerkészletének szerepe. Valamikor csak testünk vett részt a nagy szenvedélyekben, valamikor a féltékenység ezer izommal vergődő viharos húshegyet jelentett és üvöltést, Othello torkán át. Valamikor a kétségbeesésnek lényeges alkatrésze s nem csak kifejezése volt a kéztördelés s a jajveszékelés. Örömünk valamikor azonos volt örömünk kitörésével, testünk játéka volt: indulatszavak, hörgések, tánccá rángó idegek külső belső élménye. Valahol, még előbb, a nagy, fenevadak teathez kötött életútján, amikor az állat még nem találta meg a nyomot az agy szabadságához, a cerebratiohoz, minden szenvedély a testből jött, a testen át viharzott végig s a testben csillapult le: az agysejtek csak tudomásul vették a test megrendülését.

Egy oroszán felindulása, érzelme (haragja, étvágya vagy öröme? nehéz lenne itt az érzelmeket osztályozni, egybefolytak a határok), egy oroszán érzelme egybeesik az élettől túlradó izmok mozgásaival, a torok és az íny, a belek és a nyálmirigyek, a vérerek és a

De az Ember mindent centralizál, az agysejtek ki-
 zárják, átveszik a test szerepét, az agysejtek *reprezen-
 tálják* a testet s a világtörténés bennünk értelmi-síkra
 tolódik. A perifériák szerepe lassan zérussá sülyed:
 a test csak gép lesz amely az agy tápláltatása végett
 bölcs kormányzás alatt fenntartatik. Az *érzelmi poé-
 zis*, a tiszta lyra még megkísérli megszólaltatni az
 egész test átfinomult élményeit egy-egy nagy *hangu-
 latban*. A hangulat egész testünk forradalmi kísérletét
 jelenti a racionális agysejturalom ellen. A hangulat
 mindig érthetetlen, a hangulat a távoli testvidékekről
 összefutó rezgések egysége. Amit a szenvedély jelen-
 tett a fenevadaknál, annak távoli nyoma a hangulat a
 ma emberénél. S egyúttal: a ma emberének leg-
 végső szenvedélyei is valamiképpen csak hangulatok,
 melyekben halkan gátját törí a test, felvillantva egy
 pillanatra hajdani mindent-jelentő szerepét a belső
 élményekben. A dekadensek lyrája titkos kísérlet volt
 a testet az érzéleteken át régi jogaihoz juttatni. Tit-
 kon beszűrték az értelem uralkodó vidékeire a peri-
 fériák élményeit: az érzéletek transformált fortéllal,
 toxikus bódulatokon át igyekeztek visszanyerni az
 elveszett hatalmat. A hangulat mindenható lón. S
 ezért volt *pathologikus* a hangulatok e költészete: láza-
 dás volt a tudat ellen. Titkos lázadás, az igaz, symbo-
 likus és palástolt de minden ízében az Ember utjának
 visszafordítását, *elfordítását* célzó: pathologikus.

Testünkől, a sokszor megénekelt " kényes szer-
 számból " indultak ki mindé lázadások, amelyek egy-
 egy nagy lírikusban összefogva, mély, fojtogató sírás-
 sal zárták el az értelem bonyolult folyosóit.

Ez a lyra sokak számára talán az egyetlen jelentő)
 ma már a múlté. Talán lesznek még hozzá nagyszerű
 visszatérések, amint néha a testből születő szenvedé-
 lyek is visszatérnek, amint fájdalomunk néha konkrét

könnyezésből áll még ma is. Az új lyra azonban már az új ember zenéje. Eredete *centrális*.

Varga Zsiga versei egy nagy központi tudatélmény visszaverődései a testben. Az út itt fordított: a hangulatok helyett, melyek elborítják a tudatot, a test helyett, amely hatalmába keríti az én-t, itt a lélek indul a test felé. A tudat, amely megpillantja magát a végtelenben, eként hat vissza a testre. Nem értelmi-lyra ez a szó régi értelmében, nem fogalmi és nem elvont. Tiszta lyra, tiszta zene, csak épen eredete nem periférikus hanem a domináló világvilágkép-élményből indul ki. Igazában eként keletkezik az a nagyon bizonytalanul körvonalazható, nagyon fontos és a modern művészet számára, mindent jelentő valami, aminek többé-kevésbé találó neve : *világézés*.

Egyéniségünk egyre értelmibb, akár akarjuk akár nem, útjaink egyre nyiltabbak, látomásaink egyre világosabbak, az intuíció egyre körvonalazottabb. Értelmi egyéniségünk egyre hatalmasabb ur, mindenható az izmok és idegek fölött. És most, e hatalom birtokában, bevonja, *bevonhatja*, legsajátabb életébe a test minden zugát. Vibrációját átviszi a legtávolabb álló rostokra. Kiterjeszti önmagát a testre, e kényes szerzőszámra: megindítja, most már *ömaga*, a hangulatok rejtett életét. A világézés e lyrája hangulat, amely már nem pathologikus, mert a középpont ritmusa a testen. E hangulat nyugodt, mély, zenei és sürgősszerűleg *elégiái*.

Az " én " uralom alatt formát nyerő test, a részeknek békés önélménye, az organikus emelt hangulat szüli meg ezt az elégiát. Bizonyos, hogy újfajta elégiák ezek, melyekben nem temetkezik az érzés (ez a lemondó temetkezés tette eddig az elégiát egy kissé mindig az érzélem ön-sírversévé).

Varga Zsigánál a hangulatok perifériája, a test, spontán viszhangzik a központi ritmus érintésére. Egész

költészete egy dal, a test dala, amely válaszol a lélek beléáramlására, s elfogadja annak ritmusát. Ilyen értelemben gondolati költészet a *Varga Zsigáé*: egy nagy egység húzódik át minden strófáján, a gondolat vibrációja amint dalt támaszt a fülben és a szemben.

Nem a *Komjáthy*-megkezdette s vele félben maradt magyar értelmi poézis folytatása ez. A tragikus *Komjáthy* kozmikus monotóniája végül egyetlen érzés kifejezésévé redukálódott. Az Istentkontempláló azonosulás, az értelem, amely csupán passzív módon egygyé-váhk a teremtő elvvel: ez a lyra voltaképm halála volt. Hiányzott belőle a szín és a gazdagság, az egyetlen központi ritmusnak millió egyéni rezdülésben való visszaverődése: az igazi zene. Az Istenfelé fordult lélekből hiányzott a test. *Komjáthy* állandó elragadtatása eként mindig egyféle volt. Ez az ut a nirvánához, a végső forrásba olvadó önmegsemmisüléshez vezet.

Varga Zsigában ellenben útrakél a legbelsőbb " én " zenéje s felajzza a testet, hogy a fizikai létezésnek millió színes öröme feleljen a nagy ritmus hívására. Varga Zsiga minden verse egy világérzésébe szakadó testi reakció. Minden ilyen reakció egy-egy népdal s minden versében, mélyen a világérzés-felé haladó ritmus mögött felismerhető a népdal váza. Ez a népdal a nagy ritmust végtelenig újjáfrissítő, örök variálós erő, amely megmenti az egyhangúságtól. A kifejezés külső és belső formájának váratlan és fiatal energiája egy-egy parasztlegény, aki saját belső kedvét kurjantja bele egy nagy organikus zenemű egységébe. S a közös ritmus egysége nem bomlik meg ettől, a közös ritmus egysége épen e friss danák örömeiből táplálkozik.

Az élet a sokféleség különös egysége. Minden, ami él, egy tudathoz hasonló, amelyben a gondolatok, érzések, emlékek és vágyak mérhetetlen különfélesége

egy " én " palástja alatt egyesül. Ilyen értelemben *Varga Zsiga* zenéje a tudaté. De így is szólhatunk: minden, ami él, egy műalkotás egységéhez hasonlóan tartalmazza ez összebékélt ezerféleséget, mint kompozíció a részeket. Ilyen értelemben *Varga Zsiga* élete egybeesik belső dalritmusával.

*

**

Haladjunk a perifériák felé. A nagy ritmusegység, ahonnan *Varga Zsiga* poézise fakad, a múlandó egyén megrendülése, amint megpillantja múlandóságát az örök múlhatatlan dolgok között. A halál és mindig a fűszer, amit a halál tudatával lelkünkbe keverünk: ime innen indul ki, ide tér vissza *Varga Zsiga* minden szavának élete. Vagyunk és elmúlunk s valahogyan mégis örökre fenmaradunk: ez az igazság, mint parancs szétküldetik a test minden zugába, ez az ütem végigvonaglik az idegutakon. Feleljetek reá, testem élő részei, érzékeim, vágyaim, örömeim, reményeim!

" A szívem, oh *a szívem aggasztó cimhalomverés.* " — A mienk is az, tudjuk; a szívünk, aki bennünk szüntelen élni akar, aki lankadatlan hittel közli a vénákkal és artériákkal az éjét szükségét, a szívünk oh, hogy vehetné másképp tudomásul a halált, a nélküle újuló életet, a szívünk egy aggasztó cimbalomverés. De élni kell, mindenáron folytatni a szívverést s a szív kétségbeesetten hazudik a vérnek és a testnek, a hazugságok útja : ez a holnap.

" *Vén holnap a biztatóm s a bamba majd, ez tép, lök előre, csal, csókol, hajt* ". Ez az a nagy hazugság, amelyet agyunk már nyugodtan mosolyog, mert hisz másféle utakat is ismerünk már, ez " gyűr és hajt, hogy célhoz érjünk s talmi holnap köpenyébe búj: mert mégsem lehet, hogy ne éljünk " ! (" Itt minden játék ". — " Uton) Ehez az éltető önámításhoz szól így *Varga Zsiga*:

" *Ma serkentve vágyunkat fonod,
Mert okvetlen kell a holnapunk
S éjszaka, ha kacérkodszt velünk
Anyásan szívünket nógatod
És mi alig vagyunk- "*

A szív e nógatása az ami nem csak a jövőt festi át, de visszasirattatja az első, halállal még nem terhes múlt napok ütemeit is. A gyermeket ébreszti bennünk a szívünk: a gyermek már mosolyog s nagy könnyei kibuggyannak kerekrenyilott szeme szögletén.

" *Anyám. —*

*vonj újra melledre, jól szoríts oda
s takard el kötőddele, ha tudod a létet
és mondj új meséket- "*

És önmagunk dúdoljuk gyermekesen a régi dalt, az első nótát :

" *Tűnjön el ma, ami rémes
és hagyjatok
most pityeregni
fiúk — csiga-bigarétes... "*

És Liába fordulunk szemeinkhez: mit láttok? füleinkhez: mit hallottok? A mi elrendelt elmúlásunkat halljuk mindenütt, ár erdők a vizek elégiáját, mert minden a mi belső elégiánkhoz idomul.

" *Úgy e múlókat vagyunk a fák között
mikor Fa-országban járunk? —
és semmik vagyunk a szótlán vizén
mikor hajóra szállunk?
" Épen csak, hogy mi tudunk magunkról,
Akik őnistenek vagyunk
és gyöngék, meg félők és akarunk,
akik pontosan meghalunk "*

Akik pontosan meghalunk: ez a megértő test válasza; s minden hiába, " csak jobb a fának, csak, jobb a rétnek.

S ami értelmet ad nekünk, az csak annyi, hogy vágyainkon túl hasonlók lehetünk a fához és a réihez, épen csak, hogy tudat gyúl a rét tudattalan füveiben, a fa lombjaiban: fejünkben.

S mindez a növényi igazság csak eljövendő aratásokért van. " *A Napnak értelme örökkön zsákokba ömlik* " s a reggelek dalára ébredő vér csak a termésért, önmagáért indul.

A vér, a vér nem fél a haláltól, a vér szava olyan ez elégikus dalkórusban, mintha egy méla harangkongásba belekomponálnák a lakodalmas pacsirta dalát. A vérnek mindez mindegy, a vér olyan örömmel kereng, mint akinek ez az egyetlen célja A vér hasonlatos a csókhhoz, amelyben kifejeződik. A májushoz, amely belőle és vele keletkezik. A vér táncol arcunkra mikor " *arcunkra táncol a május s az isten testét ösztöllő dús ganaj újraszentesül, hogy keveredjék útján a búza, dudva, gaj* ". A vérnek:

*" Minden ma történik, ma nincsen holnap
és átkozott vagy kárhozott a tétlen,
Ma a " kő is ikret fogamzik, de holnap
meddőség léssen. "*

A testünk, az egész, magyar magból, magyar múltból eredt testünk egészében magyarul visszhangzik a lélek minden parancsára. Ezt a magyar visszhangzást, a mi testünk minden reakcióját, minden gyökérszálunk azértvaló vonaglását, mert épen e földben lőn ültetésünk: mindezt már elmondta, elremegette a mi testünk, egy nagy érzékeny magyar testen, Ady Endréjén át. Maradt-e még valami közöletlenül sejtjeink mélyén? Lehet-e még várunk e titkokból új termést Ady után? *Varga Zsiga* testének magyarsága látomásokba törlik — egykét nagy kép csupán, de amit azért föl kell tépnie magából, mert ez is válasz a lélek ritmushívására: a test új válasza. *Varga Zsiga* lát egy magyar vihart, amelyből, ha csak ennyit látott volna is meg

..." *A halála*
nem komondor fohászkodás,
de sokszorosan szívétörő, jövőös
torokbamarasztalt káromkodás... "

érdemes lett volna közölnie velünk. S egyszerre testében érezte, hogy a mi testünk, a magyarságé, furcsa gözmozdony, megkötözött " *koloncos bika, amely most érzi csak, hogy gyökeretvert lábokban vérzik s körötte ordalva sakálok nézik* "•

És végül az egész idegrendszer egységesen szólal meg a központi vibráció hívására. A világézés fölgyújtja a szimbólumokat s a víziókat. S egy különös, antivizualis hallucinációt főképen. Az egész " én ", alapritmusának megőrzésével, redukálja magát álattá. *Ugattam:* Ez a vers egy különös és páratlan szimbolizmus, ahol a vízió szuggeráló szerepét egy elemezhetetlen, talán etikai, szinte biológiai élmény foglalja el.

Testének visszhangjával, mely tudatának ritmusára rezonál, *Varga Zsiga* eként a magyar lyra új útjaira vezet. Meglehet, a sohasem született, a hiányzó magyar gondolati lyra alakul itt. De ez esetben a *gondolati* szó jelentését át kell formálnunk. Ez a lyra tiszta zene, tiszta hangulat, amely egy nagy tudatélmény, egy szubjektív világ köré jegecesedik. Az értelmi élmények sorában nem a *jogalmi*, hanem az *intuitív* jelenségek alkotják párját.

...Megízleljük a szavakat s ízük szétterjed Ínyeinkben, falatozunk a mondatokból s nyelvünk és orrunk megtelik zamattal, csettintünk agysejtjeinkel, mint egy illatos narancsszelet érintésére tennők s megemészjtjük a szépségeket. Az agysejtek táplálkozása mindenben hangsúlyos sajátos testi élményével.

hasonlatos a gyomor-sejtekéhez, csak épen: szimbolikus táplálkozás. Szavakkal terülnek asztalaink s eredetére különös e táplálkozás. Valakinek szájában egy különös íz támad s közölni akarta ez íz kimondhatatlan árnyalatait. Csinál egy táplálékot, mely szájunkban megismétli az eredeti ízt. Izét azonosítja az általa készített eledellel.

Ezt a táplálkozást, ahol előbb vannak meg az anyagtalan ízek, az ember ízei, s csak aztán készülnek hozzá az eledelek: ez embertől emberhez haladó táplálkozást nevezük művészetnek. Ahol egymást szívjuk föl objektívált Ínyeinken át. Megízleltünk téged *Varga Zsiga* és most konyhádról kell szótanunk: szakácsművészetedről.

A szó, amely magára vállalja egy belső zamat közlését, a szó azonosul e zamattal, a szó a tartalom és forma közössége. A barackot és izét nem sikerül soha különválasztanunk, mert az íz az, ami őt önmagává teszi; a szegfű és illata egyetlen virágszimbólum elemei; az alkony és színei egy felbonthatatlan lényt alkotnak. A szó és háttere görcsösen és szétfejtethetlennül egyek; a kifejezés rejtélye ez De a szó konvencionális is, mindenki számára használható eszközgyűjtemény. Semmi a közölhetetlen ízek vidékéről nem tapadhat használt fogalmainkhoz. Ezért kell minden új íz közlőjének nyelvében folyékonyvá válnia a fonetikus anyagnak. Ezért kellene az új szavak, a közlés hajlékony módjai. *Ady* minden versébe legalább egy új szót kevert, mint egy nemesínyű szakács minden ételbe legalább egy csöpp ismeretlen fűszert. E fűszer terem, bennünk avagy kívül, a múltban avagy/mint jövő- lehetőség a nyelv nagy élő fáján. Voltak, akik a kurucoktól kölcsönöztek fűszert, mások Pázmány nyelvéről és még régebből. *Varga Zsiga* szó-fűszerei, a melódiák átröpítői, saját nyelvéből szakadnak fürtökben. A nyelv mint nagy fa mindenki-ben él,

de nem mindenkiben *gyümölcsözik- Varga Zsigában* új érés felé pirosodnak az Ízesebb igék. Új szavai bőven és egyszerűen válnak le az ismert és mindnyájunkban közös nyelvgalyakról, akár csak ama *parlagképelő pergő vízverés, ki csikót, ekét orcánkra hangoz, mint ama, Varga Zsigától* megénekelte falusi zápor maga.

A mondatai s mondatainak ritmusai pedig új zamatba fűzik a régi szavakat is. Nem a hibátlanségsű játék, nem az apró műgond gyermekei e ritmusok. Valamikor a ritmus szabályszerűsége volt a kifejezőbb, ma pedig prózánál-konvencionálisabb a tökéletes forma. *Varga Zsiga* strófakezelése, rímei, ritmuselemei plasztikusak s a gondolathoz mértek. A tartalommal születtek, a tartalomhoz tartoznak. Ha urai vagyunk dallamainknak akkor fejlődésüket szabadon engedhetjük, hogy önmagukból bomoljanak ki. És ne csiszolás eredményei legyenek különös termésköveink.

Megízleltünk téged Varga Zsiga poézise s ráismer-tünk nyelvünk alvó ízeire, melyek szavaidra felébredtek szájjpadlásunk nyoszolyájában. Tudós és javas vadvirágok réjtjéről, termő meződről betakarítottad e különös ős-zamatú füveket, mondataid illatos vasvilányi nyalábjait. E mezőről, honnan egy nagy kaszá-lás utáni években már alig leltek mások tallózni fűszá-lakat is, Te aratódallal bő, friss sarjút gyűjtöttél szérübe.

A magyar poézis új vidékeiről egy új üzenet első mondata e kötet. Ha megadatik végigmondanod mind a várakozó mondatokat, az üzenet melódiája feledhetetlenül élni fog az Ember füleiben.

A SZÍNHÁZ FEJLŐDÉSE

Írta: MEDGYES LÁSZLÓ

Foglaljuk össze a színház két nagy irányát: a val-
lást és a látványost.

Egyfelől:

Klasszikus görög drámák,
tragédia és vígjáték.

Jávai wajang.

Klasszikus No /japán/

Misztériumok.

Klasszikus renaissance.

Shakespeare önmagában,

Corneille

Királyi udvari ballet XVII. század.

Molière önmagában,

Racine.

Másfelől:

Mimus, satir-játékok.

Török karagoz

Komikus No.

Farces.

Comédia del'arte.

Opéra-Comique.

De ettől kezdve az irányok összekeverednek és körül-
ünk színházában nincs meg többé sem a hajdani val-
lás, sem a tiszta látványosság. E tiszta látványosság
csak a cirkuszban él még, amely egyedül őrizte meg a
régii látványosságok színi berendezését.

Mert a színpad elhelyezése különböző a teremben,
az általában vallásosnak nevezett színházban s a lát-

ványosnak nevezettben. A görög dráma széles, de kevésbé mély emelvényen játszódik le, amelyet az amphiteatrum körének egy húrjára helyezett proskenion fala határol el hátulról. E fal a színházi architektúra evolúciójának kulcsa. Nem más ez kezdetben mint a színészek öltöző — s pihenőhelyeül szolgáló kis ház fala, az eredeti *skéné*. Ez a görög színház fénykorában nagyobb jelentőségre tesz szert s három, konvencionális jelentésű kapuja van: a középső, a király s királyi család kapuja, a baloldali, az idegeneké, a jobboldali, a városból s a kikötőből jövő személyeké. E konvenció eredete egy eleutheriai színház topográfiai elhelyezésére nyúlik vissza, épügy amint az *udvar és kert* kifejezések, melyek a jelenkori színházban a " jobb és bal a nézőtől » kifejezéseknek felelnek meg, a Tuileriákban a XVII. sz. ban fennálló színháztól erednek, melynek egyik oldalán udvar, másikon kert volt. Alapjában véve a világ minden konvenciója egy-egy jellegzetes egyéni tényből eled. A királyi kapu a legnagyobb, ezt olykor a prosceniumra görgették, ha egy nagyobb díszletezés vagy egy kevésbé konvencionális díszlet vált szükségessé. Az architektúra e hierarchiájának egyénibbé tételére egy másik eszközt szolgáltatnak a periaktos-ok, e háromoldalú festett prizmák, melyeket a szín két végén helyeztek el s amelyek, forogván, majd egyik majd másik oldalukat mutatták. Használatukat látni fogjuk a Renaissance-ban is, még mielőtt mint nagy újdonságot alkalmaznák Amerikában vagy a Casino de Paris-ban.

Es díszletek, melyeket a római színház nagyonis engedelmesen követett, már a hanyatlás jelei voltak. A proscenium falának architektúrája túlszűfolódik díszekkel, ablakkal, kapukkal. Előre tolódik arra a helyre, ahol a görög szín kezdődött s az emelvény magába az orchestrumba kerül, amely az antik kórus eltűntével

feleslegessé vált s amelyet eztán a szenátorok s kiváltóságos nézők foglalnak el. A közép-kapu egyre nagyobbodott, végül már arra kellett gondolni, hogy kifejleszték belső oldalának architektúráját is. Ha összehasonlítjuk az antik színházak alaprajzait, láthatjuk hogy a színpad egyre nagyobb jelentőséghez jut a nézőtérhez viszonyítva.

Ugyanígy jár el Palladio a XVI. sz. közepén híres és nem kevésbé csodálatos vicenzai színházában. Nemcsak a királyi de a két oldalkapu is, megnagyíttatván, csodálni engedte a belé nyíló utcák perspektíváját. Ez utcák a proscenium architektúrájának közvetlen folytatását alkotják de kő helyett fából, vászonból és gipszből készültek, ferde emelvényeken, s ezáltal ama bámulatosan hamis perspektívák egyikét teremtve meg, melyeknek a Renaissance művészei oly nagy mesterei voltak.

Hogy elkerüljék a térdeikig érő házak közötti mozgás nevetséges voltát, a színészek e változatlan díszlet előtt s nem *benne* játszottak. De már ugyané században Serlio javasolja arányos nagyságú karton babák beállítását a színpad közé s ez már első megnyilvánulása amaz illúziókeltésnek, amely később csaknem az egész színházi dyszletezést hatalmába keríti

Főképp mikor, a XVI. sz. végén, a színész belép a perspektívába. A pármái Farnese-színházban a proscenium-fal dús architektúrája már csak a középkapu keretéül fog szolgálni, amely eztán, a függönyvel elzárt s cserélhető díszletekkel megrakott színpad nyílását alkotja. E színház formája egész a XX. sz. reformkísérleteiig nem változott. A művészpáholyul szolgáló görög skéné a színpaddá alakul át, ahol a cselekvés játszódik le. A fal, amely a görög dráma reliefjét határolta el, széthasad s mögötte feltűnik a plasztikus díszlet, egy egyre növekvő nyílásban, ahol

végül az egész cselekvés történik. Íme eként vált a két-kiterjedésű plasztikus relief háromkiterjedésű térére.

A tiszta látványosság már eredetileg a térben kezdődött. A dionisosi táncok, a mimusok tréfái egyszerűen egy természetes vagy mesterséges emelvényen játszódnak le, amely körül a nézők akaratlanul is az amphiteatrum körét vázolják fel. Az atellánok s a római pantomimek ugyanezen körben játszanak amely már architektúrává alakult: a cirkuszban. Ez a látványosság organikus formája. Ez az a vonal, amelyet alkotnak a kalkuttai kígyóbüvölő körül a bámészkok, a táncoló Okondo király körül a 150 Mangbettu felesége, s a járókelők a Place de la République erőművésze körül. Mikor a utcai árus egy falhoz támasztja hátát, már raffinált, már a görög színház architektúráját teremti meg.

Ezen a módon kezdődtek a középkori mysteriumok is. A nagy ünnepek alkalmával a templomokban valóságos színházi előadásokat tartottak, amelyek azonban integráns részét alkották a szertartásnak s melyeket a papság vezetett, — szerepelvén ő maga is Jézus életének jeleneteiben. Később, a XII. sz. ban mindez a katedrális elé vonul ki, a játék az előcsarnok alatt zajlik le, a lépcsőkön; — ez ugyanaz a látványosság, mint a vásári bódé előtt. Végül a mysterium a város főterének kellős közepén telepszik meg s körötte az ablakok, erkélyek s a rögtönzött emelvények a klaszikus cirkuszt alkotják, — csakhogy ezuttal négy-szögűre formáltan. Egyre jobban keveredik a farce-ok játékosáival, a vándor komédiásokkal, kik mindig hozzá voltak szokva, hogy igénytelen emelvényüket nyilvános terek közepén emeljék föl, a nézőkre hagyván a körben-csoportosulást. De a mysterium emelvénye nagy és igényteljes.

Jézus életének mintegy 15 helye szerepel benne, 3 részre osztva, melyeket az ablakok közönsége igen jól

láthatott. Mert a színpadi házaknak sincsenek falai, nem fedték el egymást. De a tömeg számára a *láthatóság* meglehetősen rossz volt s így ez kényszerűleg az emelvénynek éppen játszótérül szolgáló része felé zsúfolódott. E mozgás hasonló az amerikai három porondu cirkuszokéhoz, jóllehet ott szimultán cselekvés folyik, míg a misztériumban csupán szimultán díszletezés van. E díszletezés olykor teljesen összefoglaló, rövid: egy hordó jelzi az olajfák hegyét, négy pózna Jer.izsálem kapuit. De, főleg később, a XIV. és XV. sz. ban az emelvény díszesebbé válik s felszerelődik mindenféle gépezetekkel amelyek az angyalok felrepítésére vagy a pokol szájának s a különféle képzelt szörnyeknek tűz-okádtatására szolgálnak. E díszletek között, amelyek egymást kölcsönösen eltakarják, a láthatóság még rosszabb. Ezen segített, a Cornwall-i misztériumban körben rendezték el őket. Egy másik misztériumnak, a *lucerninek*, amely 2 napig tartott s a húsvéti ünnepélyek egy faja volt, terve, úgy tünteti fel az emelvény négy oldalát, mint alkonyt, delet, hajnalt s éjfelet. A fáradhatatlan közönség, akárcsak a mai japánban, minden 6 órában helyet cserélt, hogy mindent láthasson. A misztérium színpadi berendelése nagyban befolyásolták a XVII. sz. - béli udvari balletet. A nyilvános tér helyett ezúttal egy gesztenyefa-négyszögben vagy egy ünnepi teremben vagyunk, a színpad már ott áll egy fal mellett, de a plasztikus díszletek, melyek cserjéket, barlangokat s Vénusz pavillonjait jelzik, már a teremben vannak s kijelölik a négyszöget, amelyben a háromoldalról nézőktől körülvett nagy balletet fogják táncolni. Ez már nem a cirkusz, de még nem a padosorok színháza. A közönségnek a színpad három oldalán való elhelyezése a színház egy jelentős korszakát jelzi. Az olasz és a vásári komédia csakhamar egy függőnyt alkalmaztak emelvényük hátsó oldalára, Ez megkönnyítette a színváltozá-

sokat, a bejöveteleket, távozásokat, a színházban annyira fontos bűvócska-játékot De az emelvény széles volt és mély, a függöny pedig csak egy tartozék, nem egy alap, mint a görög színháznál.

Ha elképzélünk egy magas gyaloghídat, mely a terem egyik sarkából az emelvényhez vezet, magunk előtt látjuk a No архитектурáját. E három fenyővel díszített gyaloghídon át érkeznek a szereplők, hogy aztán, feladatuk végeztével letelepedjenek a dobogó széleire. Akárcsak, mint némely európai színpadon, p. o. az amsterdami Redenjk-ben, a Németországban Terentius-nak nevezett színpadokon vagy abban a zürichi népszínházban, melyben a XVII. sz. - ban eként játszottak egy " gentil jeu de Wilhelm Tell " 4 Emelvényüket egy híd ívelte át szélességében, melynek használata nem teljesen világos ugyan, de amely egyenes vonalban vezet bennünket Shakespeare színpadához.

Rögtönzött emelvény egy udvarban, melyet 3 oldalról a földszint közönsége vesz körül s a főurak, páholyaikban, (egyszerűen a ház ablakaiban). De az emelvény mögött egy másik helyiség van elválasztva egy függönnyel s fölötté egy erkély. Vagyis: a tér kihasználása nem csak vízszintes kiterjedésben, hanem függőleges irányban is. Az eként alkotott színpad megkönnyíti a Shakespeare-nél oly gyakori helyszín-változások feltüntetését. Hogy a változásokat táblák jelezték volna, melyeken írva állott a hely neve, — talán nem más mint pusztá legenda. Marlow kortársának, Thomas Kydnek Spamsh tragedia-jában így szólnak: Hang up the title, our scene is Rhodus. *Title* a program neve volt, nem valószínű tehát, hogy itt egy a fenti táblákra történő célzással állanánk szemben. Használtak-e díszleteket v. kellékeket: mit sem tudunk róla. Kétségtelen, hogy Shakespeare nagy gondot fordított arra, hogy bevigye a párbeszédbe nemcsak annak a helynek

nevét, ahol az illető jelenet lejátszódott, de, a végén, a következő jelenet helyének nevét is. Tehát beszélt díszlet volt, amely elég lehetett a közönségnek, de nem a szerzőnek. V. Henrik prológiájában így panaszskodik:

Can this cockpit hold
The vasty fields of Francé? or may we cram
Within this wooden O the very casques
That did affright the air at Agincourt!
Oh, pardon! Snice a crooked figure may
Atrest in little place a milliön:
And let us, ciphers to this great accompt,
On your imaginary forces work.

Shakespeare halálát Cromwell Olivér puritánizmusa követte, épúgy amint Molière-ét Maintenon asszony álszemérmessége. S mikor a színház ismét felébred, ez már olyan architektúrákban történik, melyek követik a Farnese-színház példáját, amely széksoros és páholyos színházzá fejlődik. A proscenium nagysága, a szín két oldalán a nemesek székei, mindezek még maradványai a látványosság egy térszerűbb elrendezésének. De a színházi architectura története három századra lezárattott. Ha eztán változik még valami, az a díszlet s nem az architektúra.

Ami a XX. sz. színháztörténetére jellemző, az nem a díszletek változása, amely követte a festészet stylváltozásait, hanem az a törekvés, hogy a színpad kikerüljön ebből a háromoldalról zárt skatulyából, amelybe oly sokáig be volt zárva. Reinhardt cirkuszi Oedipus-rendezése, a Grosse Schauspielhaus, Copeau Vieux Colombier-je és sok amerikai kis színház mind praktikus példák erre a törekvésre. A probléma nincs még megoldva, főképp azért mert a drámairodalom kevésbé előrehaladott mint a rendezés művészete, amit az is mutat, hogy ha modernül akarunk rendezni, darabokért azokba a korszakokba kell visszanyúlnunk, amelyeknek

színháza igazán színházi volt. A mai drámának (kevés kivétellel, Hasenclever, Kaiser) hiányzik az az abszolút általánossága, az a mindent átölelő és mindenkit át-fogó világfelfogása, amely a görög ember számára Oedipust, a középkori ember számára Othellót és Jhermannt egyszerre világtragédiává és mindenkinek saját egyéni tragédiájává tette. Mert ez a dráma legmagasabb funkciója és nem a kulcslyuk annyira megnagyob-bítása, hogy az egész fal eltűnik körülötte, hogy csorgó nyálú öregurak egy hálósoba titkait kiles-hessék.

ÚJ TŰZHELYET A MAGYAR MŰVELŐDÉS MUNKÁJÁNAK!

Írta: Dr. TÓTH BÉLA

A felkiáltójel ne riasszon meg senkit. Nem tömegek felharsanó követelése e pár szó, csak magam mondom a meggyőződés hangján, — bár bizonyára igen sokan vannak a velem együttlérők (1). — hogy új fedélre van szükség, mely alá a magyar kultúra munkája megvonulhat. Olyas jámbor szándék ez, mint azoké a nemzet "csinosodását" kívánó százegynéhány év előtti derék embereké, kik addig ábrándoztak egy Magyar Tudós Társaság számára emelendő otthonról, mígnem akadt egy bőkezű és lelkes főúr, aki testet is tudott adni a körülbelül félszázéven keresztül melengetett eszmének.

(Idekiváncozik az a megjegyzés, hogy ma talán mégis kevesebb időnk van az ábrándozásra és módunk a szerencsés véletlen kivárására.) Létértvaló küzdelmünknek százévelőtti fegyverténye volt az *Akadémia* megalapítása. Nem törtünk ugyan vele boldogsághoz vezető új kapukat a *Végzet* kemény falán, de zászlószentelője lett olyan mozgalomnak, mely félszázaddal aze-lőtről indulva a magyar nép élniakarásának minden sza-

(1) Utalok *Balogh Józsefné a Budapesti Hírlapban* (1925 nov.) " *Magyar Könyvtárpolitika* " címen közölt cikkeire.

vósságával küzdött a harcra való felvonulás emez első támaszpontjáért. *Bessenyeinek*, a magatudatlan nemzet felrázójának első szólólongatásai még csak a tett szükségére ébredőknek egy magyar tudóstársaság iránt való jámbor szándékát emlegetik, követői azonban már a a védelmezett magyar nyelv " keresztes hadjáratát hirdetik és mire tetté érik a gondolat, a kivívott *Akadémia* csak felszentelt letéteményese lesz a jól megharcolt harc gyümölcsének: az újéletre keltett magyar nyelv a nemzet fenmaradásával összeforrott ügyének.

Ki merné tagadni *Bessenyei* és *Kazinczy* korának nemzeti életet formáló jelentőségét) És mivel irodalom s tudomány érdekében készülök szólni, rá kell mutatnom, hogy ennek a kornak kimondottan az írók az élesztői s a mi nagyot és maradandót alkotott a múlt magyar század, ezt minden bizonnyal a toll harcosainak köszönhetjük, aminthogy *Balassától* és *Zrínyitől* kezdve minden igazi nagy írónk tolla kard volt, amit néha igazi karddal is kellett felváltania. A három emberöltővel előttünkjárók népünknek az élethezvaló jogát avval igyekeztek igazolni, hogy hagyomány, ízlés és jövőért vajjúdó gondolat apró köveiből fölemelték kipallérozott anyai idiómánk kincsekre váró épületét. *Nyelvében él a nemzet!* ez volt a hitvallásuk. S minden egyébb mit ész, erő és oly szent akarat egyidejűleg létrehozott, csak kodifikálása volt a hazai rögbe kapaszkodó önvédelem e jelszavának.

Kérdés, elég-e e jelszót követnünk a jövőben is, vagy pedig új erők felfedése és szervezése legyen a cél? Azt hiszem, *Trianon* óta, mely a nyelviséggel összefüggő nemzetiségi kérdést jórészt kikapcsolta a napi problémák köréből, némileg anakronizmus is e kérdés felvetése. Nyelvünk életéért ma már nem abban az értelemben kell küzdenünk, ahogy azt száz évvel ezelőtt tettük. Fenmaradása iránt nincs kétségünk, másfelől azonban mindinkább hajlunk ahhoz a felfogáshoz, hogy

elsősorban a kultúra hivatott egy nép fenmaradását biztosítani; azaz, hogy *csak a szellem éltet*.

Nem pusztán az a szellem, mely nyelvet ápol és őriz s ha lehet terjeszt- hanem az, melyet maga a nyelv, bármely nyelv, artériáiban hord s megtölti vele az emberi szomjúság szűknyakú korsóit. Nyelvünk már van, hajlékony és gazdagon erjedő; csiszoljon belőle mind tisztább kristályt, akinek kedve és ereje van hozzá; de a fontos, végtelenül elmulaszthatatlan most az, hogy mindenkivel, aki magyarul érez és gondolkozik, minél többet itassunk az éltető forrásból.

jövendő kultúrpolitikánk útjait megjelölni felesleges; a két főirány, legalább elvben, már adva van. Az egyik a nép széles rétegeinek a nemzeti élet szellemi közösségébe való bevonása a közműveltség emelése révén; a másik a vezetésre hivatott szellemi erők termelése a látkörnek olyan legnagyobb fokig menő tágításával, mely nem csak tájékozottságot, de kellő rugékonyságot is biztosít a nemzeti műveltség élenhaladó csapatának. Tömegkultúra és elite-kultúra, mindkettő szociális szükség, melynek kielégítése a népek erőtudatának és a morális többértékűség érzésének fokozását szolgálja. S amit különösen nem szabad elfeledni: mindkét cél megköveteli, hogy elérésük érdekében az egyéni erők érvényesülésének a legtágabb lehetőséget nyújtó teret nyissanak; ami viszont azt vonja maga után, hogy az oktatás intézményes keretein és a továbbképzést anyagilag elősegítő hivatalos alapokon kívül is kell lenniök oly eszközöknek, melyek a tudás terjedését s az eszmék érlelődését a leghatékonyabban szolgálják. Mert előfordulhat, hogy az intézményben nincs elég eleven erő vagy hogy a hivatalos támogatás nem jut ki, de mindenesetre sem egyik, sem másik nem érheti el célját, ha nincs a tudás megszerzésének egy rajtuk kívü álló és tőlük független fóruma, amennyiben az iskola tudvalevőleg csupán előismereteket vagy mód-

szert ad, az ösztöndíjak pedig korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre.

De eltekintve a magas intelligenciák életrehívásának érintett szükségétől, jelenünkben melyik az a messzehordó, rész-szükségek foltozó kielégítésén túlnőtt nagy célkitűzés, mely közművelődésünk és szellemi életünk teljére kiható egyetemes jelentőségével jelképezné erőfeszítéseinknek azt a mértékét, melyre nemzeti kultúránk ügyéért képesek vagyunk? Nagy dolgok nem születnek meg máról holnapra, az bizonyos; de legalább vágyát szeretnők látni a tettnek, s egy olyan szimbólumot, mint annakidején az *Akadémia*, mely, míg létre nem hozták, ezerszinű és szálú magyar életakarat csúcsban összefutó törekvése, számtalan szív és agy lelkesedésének az újjáteremtés munkájára feltett oromdísz volt.

A mai nemzedék szintén újjáépítésen dolgozik; de cselekvésében nemannyira a lelkesedés, mint inkább a lélekjelenlét vezet. Nos van-e illetékes férfaiunkban elég lélekjelenlét ahhoz, hogy észrevegyék a bajt, hogy kultúránk organizmusa tápláló központ nélkül szűkülöködik, hogy nincs focusa szellemi életünknek, hová legmesszebből is eljut a fény s honnan a legmesszebbre is el lehet látni.

A szellemi élet legfőbb erőforrása a könyvtár. Ez közhelyszámra mehet, de mégis az az érzésem, hogy nem lesz felesleges nyomatékosabban is hangsúlyoznom. Nem arra a könyvtárra gondolok, mely szeszélyes gyülevésze a tudás ódon emlékeinek és a modern könyvnyomtatás világot ellepő árja egynémely véletlenes hordalékának, bár kétségkívül egyetlenegy könyv is jelentget sokszor olyan világosságot, mely egy egész életútra elég. Értsük meg, nem szubjektív, egyéni szükségégek kielégítéséről van szó, hanem egy nép összességében rejlő értelmi fogékonyság és szellemi teljesítő-képesség szakadási vagy kihagyást nem tűrő foglalkoz-

tatásáról, aminek a legmagátólértetődőbb eszköze a könyv. Ha tehát egy olyan könyvtárról akarunk gondoskodni amely megfeleljen az egész nemzetben jelentkező sokrétű és egymásbafonódó tudatos igények és öntudatlan felvevő erők egyetemének, akkor az csak egy minden részleges gyűjteményen felülálló *Nemzeti Könyvtár* lehet.

Panaszoljam fel, hogy meglévő könyvtáraink lehangoló szegénységük mellett rozsdás zárhoz hasonló könyvészeti apparátusukkal és néhány odabarátkozott habitué kiszolgálására számított berendezésükkel inkább hasonlítanak a múltak őrzésében megüledett múzeumokhoz, mint a tudás nyüzsgő tárházaihoz? Mert hát a könyvtár az az érzékeny, gazdag és elevenen élő betűcsomó, mely ezer és ezer delejes ideg összefutásában egy-egy érző és mozgató idegközpontja az emberiség külső és belső életének. Mondhatnám azt is, hogy a könyvtár könyvek tárnáiba nyíló munkahelye a^z elmék kitermelésének, egyben gyűjtő és elosztó állomása minden megszerezhető szellemi termésnek s főképp közös áramtelepe egy nép agytevékenységre hajló munkakészségének. Nagyszerű technikai üzem, hol a társadalmak közösségtudatának összekötő szálai egyéni eszméletek lángjánál forradnak egybe s honnan az egymásbafonódott eszmék huzalhálózatán az emberi szolidaritás érzésárama fut szét...

De hagyjuk a hasonlatokat; Szeretnők, ha a memorandumok aktaszerű realizmusával fejthetnők ki, hogyan tölti be a könyvtár legjobban hivatását, de ezt is másokra bizzuk. Itt csak annak kívánunk hangot adni, hogy égető szükségét érezzük egy tágas olvasócsarnokkal rendelkező könyvtári intézménynek, mely pontos tájékoztatásával és bő anyagkészletével nemcsak a jelentkező igényeket elégíti ki, hanem a kereslet meghaladó friss kínálattal serkent a fokozottabb mérvű kutatásra, illetve olvasásra. Szükség van pedig erre

szellemi életünk vérkeringésének ütemesebbe tétele okából, mert egészséges fejlődést csak úgy lehet biztosítani magunknak, ha a külfödről érkező esz-meáramlatok — melyek rendesen csak egyeseket szoktak elkapni — itthon gyors feldolgozáson mennek keresztül, hogy kitűnjön róluk, alkalmasak-e a magyar élet szervezetébe való asszimiláltatásra. Az utóbbi évtizedek fejlődésének ugyanis épp az volt egyik legnagyobb hibája, hogy túlsok emésztetlen anyag került bele ebbe a szervezetbe, amit nem is mindig bizonyos elemek a nationális gondolkodásának tulajdonítok, hanem egy a nemzeti érzésű rétegek körében megnyilvánuló olyan jelenségnek, melyet szellemi dispepsiának neveznék. A baj okának megmagyarázása messzire vezetne (esetleg *Szabó Dezső*höz s másokhoz, kik a magyar középosztály kérdését vetették fel), orvoslásának legjobb módjául azonban a közoktatás reformja mellett mindenestre a könyv szeretetének fokozása kínálkozik. E cél elérésében ugyan az első szerep a sajtónak jut ki, az érdekében kifejtendő tevékenységnek azonban mégis a jólfelszerelt, és a jelen irodalmi termelésének nyomában járó közkönyvtár az alapja.

Távolabbi kihatásában szóval a könyvtár küldetése a közönség nevelésében csúcsosodik ki. Közvetlenül azonban úgyszólván csak a nevelőket vezeti. Ez a nevelés egyesek számára pusztán a tájékoztatásban merülhet ki s ennek is megvan a maga nagy haszna: rászoktat a lelkiismeretes, minden egyoldalúságtól ment, ellentéteket átfogó igazságkeresésre, aminek hatalmas nevelőértéke talán a sajtóban és a politikában nyilatkozhatna meg legelőbb. Tapasztalás szerint az olvasmányok sokoldalúságával növekedő szellemi hajlékonyság mélyebb és világosabb meggyőződések szerzésére ösztönöz; és hogy közéleti vagy szociális válságok fordulópontjain mily fontossága van

egy alaposan átértett és életképes elveken nyugvó világnézetnek, azt eléggé megmutatta a közelmúlt története. Idézzem talán *Széchenyit*, aki valamivel kevésbbé kritikus időkben mondta, hogy hazánkat csak a *nemzetiség* és a *közértelmesség* tarthatják meg, amitől nem esik messze az a tétel, hogy a társadalmak fenmaradásának legbiztosabb záloga az a lelki bélyeg, melyet az etikai hovatartozás tudata üt egy kollektivitás mindenegybes tagjára. Hogy ez az öntudat kéllőleg eleven és összetartó-e, az számtalan olyan körülménytől függ, miket összességükben szociális higiene név alatt lehetne tárgyalni (a politikai, gazdasági, közéleti és vallási viszonyok egészséges vagy egészségtelen voltát értve rajta); ez öntudat pusztja meglétének is azonban legelső feltétele a nemzeti műveltségnek bármily elemi foka. Tegyük hozzá, hogy minél hatalmasabb egy közösség művelődési javainak összértéke s másrészt minél bőkezűbben részesítik belőle az egyest, annál alkalmasabb a ráépülő nemzeti öntudat arra, hogy egyé kösse a szűkebb körű osztályöntudat okozta szakadásokat vagy hogy helyes irányt szabjon a kozmopolitizmus Ikarusszárnyalásának.

Ismétlem, a *Nemzeti Könyvtár* főleg azért nélkülözhetetlen, mert eddig nem látjuk a kollektív tudat nevelésének azt a központi műhelyét, mely állandó tápot tud nyújtani a nemzeti szellemű intellektualitás fejlődő ütemének. Lássuk be végre, hogy a könyvtár nem az a fogalom többé, melyhez kísérő képzetként a kulturáltságnak tétova ügyetlensége vagy finomszavú éilhetlensége járult. A kenyérharc öntelt erősei vagy szédelgői számára, ha ugyan futólag ráeszmélnek, a könyvtár aligha jelent többet a mértékkel óhajtott tudás és a csipetnyi szellemi szórakozások irdatlan kellékes táránál, melyben hamis és hiábavaló a századhosszat halmozott parókabölcsesség. Akadnak köztük, akik esetleg végiggondolják a fogalmat; hát ezeknél egész

biztosan ott kísért a tudat alatt a szoba-tudósság fonnyadt Fauszt-arca, vagy a mihaszna széplelkek botrányos kergesége. Az adófizető polgárnak igaza van, amikor idegenkedik a négyfal közé szegeit holdkörös tudástól vagy nyeszlett múzsának ízetlen dőreségeitől. Dehát nem ennek kívánunk új fedelet. Ész és teremtő képzelet legyenek helyesen az élet szolgálói és ha valaha megvalósul a sürgetett *Nemzeti Könyvtár*, akkor az céljának megfelelőleg a létértvaló küzdelmét folytató nép vezérkarának lesz igazi szállása. Mert az itt folyó munka jótékony hatása távolról sem merülne ki abban, hogy pl. a közvéleményt irányító tényezők szava kevésbé lenne a kérdésekhez való dilettáns hozzászólás vagy éppen kongó retorika, melyből — hacsak nem akar tudatos félrevezetés lenni — hiányzik a helyzetnek igazi felismerése (s mily drágán fizetjük meg tévedéseinket); hanem azonfelül itt kerülne feldolgozás alá mindaz az erőtartalék, mely az emberiség előretörésének egyik külön rugójául népünk saját történetében, tudományában és művészetében mint életfolytonosságért küzdő nemzeti vonás vagy valamely elrendeltetésszerű atavisztikus bélyeg van. A valódi tudós kutató kedve ugyanis nem egy-két adat felkotrásában merül ki, hanem egy szakadatlan evolúció és folyton megújuló regenerálódás széthullt darabjait rakja egybe, szóval az életet tanulmányozza, az életre tanít. S ezért kell könyvekből emelkedettebb látópontokat építeni számára, honnan egyetemesebb és huzamosabb fejlődés távlatát tekintheti át, hogy így jelölhesse meg azt az utat, melyet, saját népe jár vagy megérdemel.

De nem kisebb szolgálatot tehet a *Nemzeti Könyvtár* irodalmi életünk fejlődése és a közönséggel való, szorosabb kapcsolata érdekében is. Kelletlen teszem, de ki kell mondanom, hogy folyóirat irodalmunk oly csenevész, hogy abból a legriasztóbb következtetést

vonhatjuk le szellemi életünk éberségére és az úgynevezett intelligenciánk befogadóképességére nézve. S következtetésünket mi sem igazolhatja jobban, minthogy íróink nem rendelkeznek saját közönséggel: hírlapok újságrustök zsoldjában állnak (a kivétel csekély), mert másból nem tudnak megélni, mint amit a rotációs szörny mindentelnyelő gyomrának szállítanak. Az újságirodalom mellett csak lopva és félve születhetik meg a könyv, s megélni is csak úgy él meg, ha az újság reklámkritikája felveszi pajtáskodó vállaira. Az ok nem középosztályunknak anyagi leromlása, bár ez is közrejátszik — hanem sokkal inkább az, hogy hiányzik közönségünkben az önállóan élő magasabb igényeket tápláló s fejlődésképes követelmények szerint válogató irodalmi ízlés, mely állandó eleven szükségletet teremtene szellemi háztartásában tartalmaz, szép vagy komoly s amellet valamelyest mégis magvar érzést vagy gondolatot jelentő könyvek iránt.

A magyar irodalom gazdátlan jószág, a közönség pedig nemzeti szempontból neveletlen. Ezt meg kell jegyezni. Aki pedig segíteni akarna a bajon az ne felejtse el, hogy új magyar reformkorszak apostolainak együttes hite és kitartása kellene mindama közöny, tehetetlenség és anarchia lebírásához, mely épp legsajátabb kincsünk: irodalmunk magámaradtságát, nemzeti életünk vérkeringéséből való kikapcsolódását idézte elő. Míg szomszédágunkban a mienkénél fiatalabb irodalmak nemzeti öntudatot táplálnak s a politikai nagykorúsodást készítik elő, addig mi évtizedeken keresztül megfedkezünk arról, amink van, 3 idegen kezekre bocsájtjuk azt, ami élethez jut.

Különben jobb ezt nem folytatni, mert nem szemrehányások tétele a céloom. A sok szomorú furcsaság közül azonban, melyek a magyar átlag szellemiséget jellemzik, a visszafojthatatlan keserűség indulatával kell elkiáltanom, hogy akadt egy ismerősöm, egy

ezerholdas földbirtokos, kinek házánál megkaphatok Goethe, Moliére, Shakespeare, sőt Emerson összes művei is, a magyar klasszikusok közül azonban még Aranyaknak sem sikerült helyet kapnia a könyvszekrényben s legfeljebb egy-két olcsó füzetpéldányt lehet belőle megtalálni a gyerekszoba polcán, az iskolára való tekintettel. S ugyanebben a házban a gyerekek azt hallhatják, hogy Petőfi nem való gimnazisták kezébe, Kossuth pedig egyszerűen hazaáruló. Elég. Az ember megrökönyödve érzi, hogy politikai életünk facies hippocraticája vigyorog itt.

Hol keressünk hát orvoslást? Mindenekelőtt meg kell szűnnie annak a szellemi renyhességnek, mely nem látja be az őszinte bírálat, szabad megvitatás és feltétlen igazságkeresés eszmeharcából származó tájékozódás szükségét. Ammt a közéletben, úgy van erre szükség az irodalomban. Legfőbb ideje tehát hogy végre erőhöz jusson nálunk is az a tevékenység, mely felelősségteljes, de független kritikát gyakorol szellemi életünk minden jelensége felett s felold bennünket a tétovázás, elhallgatás vagy éppen ferdítés halmozott bűnének roppant terhe alól.

A szorosabb értelemben vett irodalom terén a kritikai ellenőrzés évtizedekkel mögötte cammog a jelen életének s e mulasztása annál súlyosabb, mert az irodalmi alkotás, ha őszinte és mély, nem individuális esztétizálás, hanem kifejezője a társadalom testében s lelkében zajló életnek, tükrözője valamely embercsoportot mozgató erők játékának vagy a rajta rágódó bajok izgalmanak. Az irodalom keletkezésében is, továbbhatásában is szociális jellegű tény s azt hiszem nem túlzok, ha felteszem, hogy az irodalmat hovatovább ugyanoly módszeres megfigyelés alá kell venni, mint a társadalom életének egyéb jelenségeit, teszem a csecsemőhalandóságot vagy a kivándorlást. Az ilyen vizsgálódásra nem csak az irodalmi terme-

lésnek szerfeletti elszaporodása (itt inkább a külföldre gondolok) indíthat, hanem annak a meggondolása is, hogy bizonyító erővel csak a nagy számokból (vagy népszerűségből, ami hasonnemű számérték) levont következtetések bírnak s ezért valamely társadalomnak egy adott időpontban való lelkiállapotát a könyveknek és folyóiratoknak csakis széles területen dokumentált szemléje határozhatja meg.

Kialakulatlan és forrásban levő szociális életünknek tehát ez a még megállapítatlan lélektani diagnózis is indokoltá teszi egy olyan központi megfigyelőhely kiépítését, mely anyagot tud nyújtani bármely irányú tudásvágy kielégítésének. Emellett azonban a közönség nevelésének s irodalmunk kristályosításának, áttekinthetőbbé tételének elodázhatatlan feladata is megkívánja, hogy pl. a teljes magyar szépirodalmi, kritikai és irodalomtörténeti anyag, az utolsó hetek terméséig menő könyvészeti feldolgozásával együtt, könnyen hozzáférhető módon rendelkezésre álljon. Elengedhetetlen feltétele ez annak, hogy minden felesleges akadály és késleltetés elhárításával kapjon ösztönzést az a munka, mely az irodalmunkban rejlő értékek feltárását, kiválasztását és kritikai megvilágítását szolgálja, s mely a nyomában jelentkező folyóirat s könyvkiadás megélénkülésével nemcsak a szellemi életet hozná nagyobb pezsgésbe, hanem a szélesebb közönségre nézve sem maradhatna hatás nélkül.

Az érvek felsorolását még lehetne folytatni, naivítás volna azonban egy nemzet értelmi életének fizio-
 lógiáját, hacsak durva nagyvonalúsággal is, egy rövid cikk keretében kifejteni akarni. De ami ez új szellemi központ felállítását illető kívánságunk minden pathetikus vagy félénk megnyilatkozásán túl is megdönthetetlen erejű követelésként marad meg a hazai szellemi élet számára, az a magyar kultúra munkája-

nak a legszélesebb körre terjedő demokratizálása, hogy mindenki, aki épeszü és jóérzésű munkása lehet az Új-Magyarország megépítésének, módot és alkalmat találjon a maga tehetsége érvényesítésére. Ezt kívánja nemcsak egy a magyar értékek természetét istápoló protekciónizmus, avagy nemesebb értelmezésű íjvédő, hanem a művelődésünk terén elvégzendő feladatok sokasága is. És a négy egyetem falai közül kikerülő generációk java félbemaradt torzónak kényszerül, ha nincs műhely, hol öntudatosan magyar, de szellemi birtokát tekintve egyben európai eiberré egészülhet...

A Duna-medencének hegemoniájáért folytatott küzdelmünknek hivatott irányítói eszméljenek rá, hogy kultúránk minden erőforrását összpontosító Nemzeti Könyvtár nélkül botorkáló marad minden olyan törekvés, mely a szellemi harc stratégiájával akarja megszerezni azt a helyet, amelyre népünk méltónak tartja magát a nemzetek társaságában.

MŰMELLÉKLETEINK MARGÓJÁRA

A *Párisi Magyar Akadémia* sorozatos kiadványai-
ban ismertetni fogja az új magyar művész generáció
legjavát, melynek első csoportjáról íme összefoglaló
ízeltőnk.

BÁRÁNYI KÁROLY márványért küzdő élete közvetlen
szimpátiát kölcsönöz munkáinak és szoborcsoport-
jaiban, valamint plakettjein ott találjuk a művész
aggódó ragaszkodását s ez őt egyénisége révén, a
fiatalok elsői közé emeli. — (Tanult, kiállított
Német-, Francia-, Szerb- és Olaszországban.)

BLATTNER- GÉZA energiáját inkább a gondolat
motorikus erői izgatják semmint a paletta színes
mezője, A magyar zamatot a nyugati kultúra sze-
művegén át adja vissza. Útja bátorivü emelkedés,
amit a lelkiismeretes munka oszlopai támasztanak
alá. — (Francia-, Német-, Olaszország.)

CZIMRA GYULA tehetségének túlsúlyával birkózik és
félő, nehogy formákba meneküljön. Ha nem vigyáz,
egyik végletből könnyen a csalogató másikba
sikük. Hisszük azonban, hogy gazdag művészi
adottsága vezérlő ura marad ecsetjének. — (Bécs,
Paris, Nagybánya.)

GIENER-DÉNES RUDOLF a fiatalok doyenje, hamar önmagára talált és siet megbarátkozni a piktúrájában elért egyéni hangulatok játékos felfedésével. Súlya színeinek és vonalainak könnyed kezelésében rejlik.

GOEBEL JENŐ festészete egybeesik lelkivilágának nagy léleketekre áhító hangulatával. Mint, aki odúban lakik és sok-sok napot akar. Goebel nyugtalanul érzi, hogy nem teljesekek mondanivalói. Művészete azonban épp ezért tör mind uralkodóbb magasságokba, ahol széles örömeink telik feltárt szépségeiben. — (Bécs, Paris, Nagybánya.)

HARANGLÁBI NEMES JÓZSEF már a csúcsra ért hegymászó, aki a szabad szemhatárból kedve szerint emeli magához a neki tetszetős dolgokat és lehet az a világ bármely tája: gyökerében, meséjében determináltan magyar. — (München, Itália, Paris.)

HIESZ GÉZA nem sokat birkózott az agyaggal, de sietett felülemelkedni az anyaggal járó akadályokon és egy-kettőre sikerré tornázta a megtakarított fáradságokat. — (Stokholm, Paris, Itália.)

HUSZÁR KÁROLY szobrai egyéni harmóniába zárkoznak. Dominál rajtuk a keresetlenség. Közvetlenek. Nagy munkabírás jeleit viselik magukon. Formái gazdagságának külső és belső egyensúlya merész és új utak biztos hódítását hirdeti.

KÁROLY ERNŐ ecsetje az aggodalmas keresőé, aki nem akar megbarátkozni a célbajutás gondolatával és csak addig vallja magáénak vásznait, míg azok el nem készülnek. Attól kezdve tovább keresi önmagát. Károly Ernő önmagával való örök elégedetlensége legjobb mutatója szüntelenül gazdagodó értékének. — (Bécs, Paris, Itália, Jugoszlávia.)

KARL FERENC JÓZSEF a kis dolgokat is orjás márványtömbökben látja. Művein a túláradó izmok, a túlfeszített energiák dominálnak; ám a fiatal művész maga is érzi, hogy e sok erőpazarlással sikátorok követ rójja s lámpás híjján könnyen zsákuccába jut. Szobrait szemlélve, Kari egy fiatal lendülettel a szabad mezők nyúgnélküli látója lesz holnap. - (Bécs, Görögorsz., Paris.)

MEDGYES LÁSZLÓ párisi modern bábszínháza és színházrendezői iskolája osztatlan nemzetközi elismerést szerzett, mit a szerző művészi leleményessége és eredeti gondolatokban gazdag konstruáló tehetsége méltán megérdemel.

TÍMÁR IMRE egy csapásra összenyalábolta mindazt, amit a piktúra utolsó évtizede elért; azt vérünk sajátos ritmusába szűrte és biztos léptekkel egyéni utakra siet, ahol meglátásaiban, holnaputáni orcánkat sejtíti velünk. — Rézkarcai fontos értékeit képezik fiatal grafikánknak. — (Bécs, Paris.)

VARGA ALBERT festészete mély poézis, melynek ritmusa egy végeién skálából vetül vásznaira, melyeken a kacagás és a szomorúság emberi könnyei mesélnek mindennapi, örök históriákat. Palettája a tavasz lágyának gazdag lehetőségeit tükrözi se tükörből százttermésű ős ígér felénk. — (Nagybánya, München Drezda, Paris.)

ZSÓTÉR ÁKOS szívesen látja magát konturnyelő homályba burkolódzva, ahonnan úgy szemléli a világot, hogy őt ne lássák. Csínján kell bánni a nappal, nehogy félremagyarázásra adjunk alkalmat! Zsótér erőssége megvédi magát. — (Orosz-, Németország, Paris.)

E túlságosan szűkszavú ismertetés csupán prólógusa a következő oldalaknak, melyeken a magyar paletta s a magyar véső tesz tanúságot elhivatottságáról.

Készülődjünk: Európa fakuló arculata új színekre, új látomásokra szomjas és új étellel készül eljegyezni magát. Arait mi eddig nyújtottunk az vagy nem kellett, vagy korai volt. Ma rajtunk a sor. Ma szerte hiányzunk. Holnap értünk jönnek, — készülődjünk!

A Nyugat kérőinek lakodalmas szekere idehallik.

VARGA ZSIGA.

MŰMELLÉKLETEINK

Báranyi Károly, — Pirandello.

Bárányi Károly. — Csókolódzó faun.

Blattner Géza. — Kenderáztatás.

Czimra Gyula — Charentoni részlet

Diener Dénes R. — Pont Marie

Goebel Jenő. — Ilus.

Hicsz Géza. — Fonjita.

Hiesz Géza. - Női fej.

Huszár Károly. — Kleopátra.

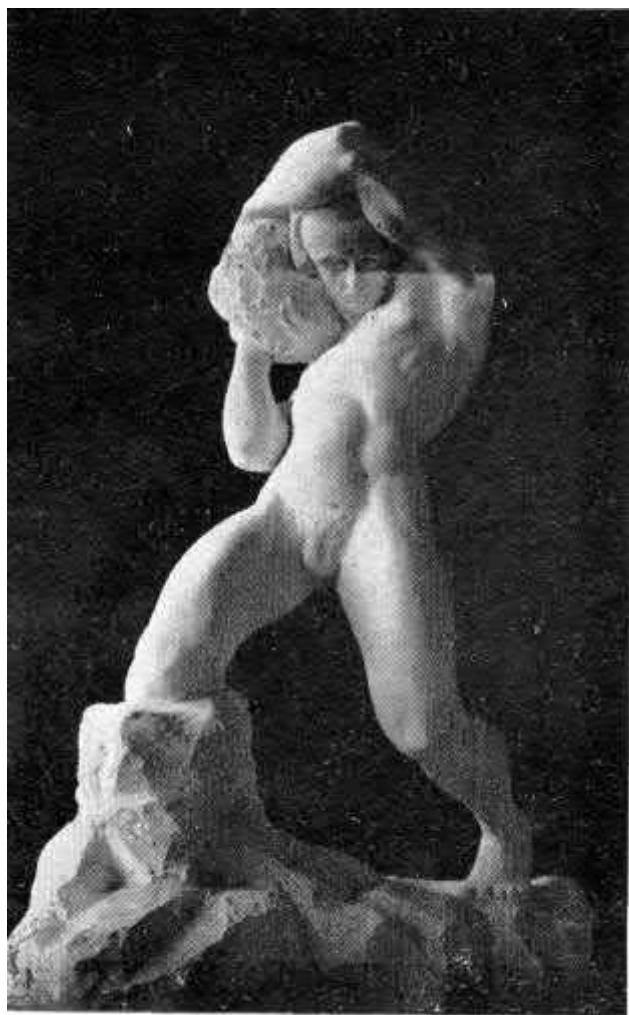
Huszár Károly. — Férfi fej.

Károly Ernő. — Tour Saint-Jacques.

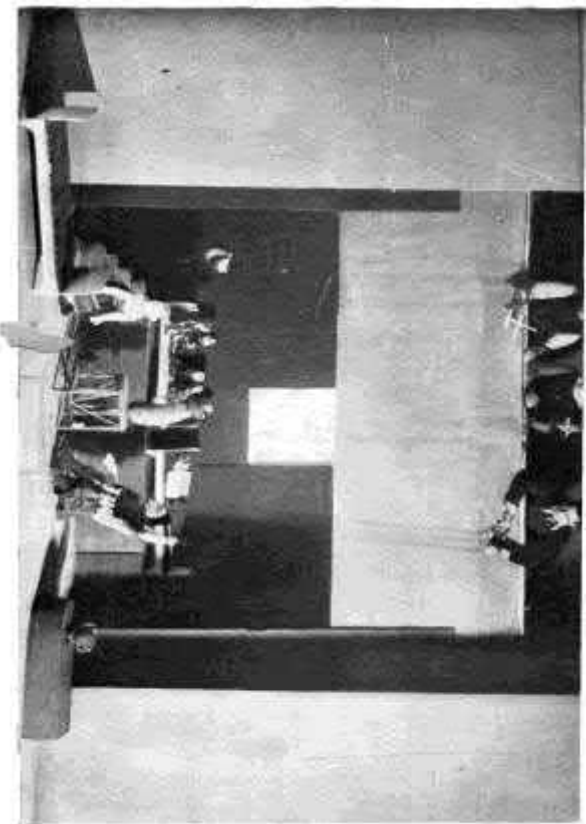

Károly Ernő. — Önarckép.

Kari Ferenc József. — Ködobó.

Medgöres lösnings- och besöksdag i

Haranglábi Nemes J. — Krumpliszedők.

Haranglábi Nemes J. — Marseille

Haranglábi Nemes J. — Vízbenézők.

Tímár Imre. — Dr. Manheim Lajos,
a Párisi Magyar Egylet elnöke.

Timár Imre — Eiffel torony

Timár Imre. — Kompozíció.

Varga Albert. — Család.

Varga Albert: — Arckép.

Zsótér Ákos — Rézkarc